

LE RIRE DERGİSİ'NDE YER ALAN II. ABDÜLHAMİD KONULU KARİKATÜRLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

AN EXAMINATION ON THE CARICATURES THEMED ABDÜLHAMİD II IN LE RIRE MAGAZINE

Özgür GÜLBUDAK*

ÖZ

Karikatür, tarihsel anlamda insanın bireysel becerisini ortaya koymasıyla kendini göstermeye başlayan bir resim türü olarak değerlendirilebilir. Tarihi oldukça gerilere uzanan karikatür, resim ve eleştiri birleşiminin önemli bir temsilcisi olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Bu karikatürler, devletlerarası anlaşmazlık durumunda şiddetini ve acımasızlığını arttırmasıyla günümüzde de çok sayıda tartışmaya neden olmaktadır. 19. yüzyıl Avrupası'nda yayımlanmış ve dünyada yaşanan gelişmeleri konu alan çok sayıda yayın organı bulunmaktadır. *La Silhouette* (1829), *La Caricature* (1830), *Penny Magazine* (1832), *Punch* (1841), *L'Illustration Journal Universel* (1843), *Harpers's Magazine* (1850), *Le Monde Illustré* (1857), *The Illustrated London News* (1842), *Frank Leslie's Illustrated News* (1855), *Puck* (1871), vb. gazete ve dergileri, bu alanda örnek olarak göstermek mümkündür. Yayın hayatına 1894 yılında Paris'te başlayan ve çeşitli değişikliklerle uzun yıllar okuyucuya hizmet eden *Le Rire*, son sayısını 1971'de yayımlamıştır. Bu araştırma kapsamında, 1894-1909 yılları arasında basılmış *Le Rire*'in 641 sayısı içerisinde tespit edilen 18 adet II. Abdülhamid karikatürü incelenmiştir. Konu itibariyle Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda ve Doğu Anadolu'da yaşadığı birtakım sorunlar, Almanlarla olan yakınlaşmalar, dış politikada sonu gelmez müzakereler, Osmanlı saltanatı açısından yaşanan çalkantılar ve Avrupa ile yürütülen ortak çalışmalar ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada, bazıları anonim, bazıları sanatçı imzası barındıran, çeşitli teknik becerinin sonucu olan karikatürlerin sanatsal ve tarihsel anlamda analizi yapılarak sanat tarihi literatürüne kazandırılması amaçlanmıştır. Ayrıca karikatür vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin son yıllarında önemli bir paya sahip olan Sultan II. Abdülhamid'in okuyucuya ne şekilde tanıtıldığı veya sunulduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, karikatür, Fransız basını, *Le Rire*, Osmanlı

* Arş. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Samsun.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8650-0123> ♦ E-mail: ozgur.gulbudak@omu.edu.tr

ABSTRACT

Caricature can be considered as a type of painting that manifests itself with the historical sense of revealing the individual skills of the human being. It is perceived that the caricature, which has been held in human life since cave paintings until today, has also a unique place in our modern life with different ways and various fields through the course of history. Caricature continues to exist as an important representative of the combination of painting and criticism. In this context, political caricatures are one of the most practical and efficient methods used to criticize notables of states. The dose of these caricatures causes many controversies even today, as they increase their violence and cruelty in case of conflicts between states. There are many publications in Europe in the 19th century and dealing with the developments in the world. It is reasonable to confer following newspapers and magazines as examples in this field: *La Silhouette* (1829), *La Caricature* (1830), *Penny Magazine* (1832), *Punch* (1841), *L'Illustration Journal Universel* (1843), *Harpers's Magazine* (1850), *Le Monde Illustré* (1857), *The Illustrated London News* (1842), *Frank Leslie's Illustrated News* (1855) and *Puck* (1871). These newspapers and magazines have a unique place in the world press history in terms of showing all varieties of criticism, apart from being pioneers in many fields. Since these publications systematically followed the political and social events happening all over the world and included many illustrations, caricatures and columns on various topics according to the agenda. These descriptions are noteworthy documents for many disciplines today. In recent years, access to works has increased with the convenience provided by digitalization. Therefore, the descriptions in various printed publications have emerged in a way that supports the studies in many types of research, even with the potential to be the main topic directly. The journal, which addresses many people and issues critically, mainly in France and Europe, has established many studies on the Ottoman Empire and its leaders. Abdülhamid II (1876-1909), was the subject of a notable amount of critical caricature during his long reign. Within the scope of this research, 18 caricatures that themed Abdülhamid II, which were selected from 641 numbers of *Le Rire*, published between 1894 and 1909, were determined and examined. The following subjects are processed in these caricatures: Some difficulties experienced by the Ottoman Empire in the Balkans and Eastern Anatolia, the rapprochement with the Germans, the endless negotiations in foreign policy, the turmoil in terms of the Ottoman sultanate and the joint studies with Europe. It is aimed to bring these caricatures, some of which are anonymous and some signed, as a consequence of various technical skills, to several fields of study and especially to the literature of art history by analyzing them in artistic and historical terms. Thus, Sultan Abdülhamid II, who had a very important share in the last years of the Ottoman Empire, has been the goal to reveal how Abdülhamid II was introduced or presented to the reader through the caricature.

Keywords: *Abdülhamid II, caricature, French press, Le Rire, Ottoman*

Giriş

Bu çalışmada, 1894-1971 tarihleri arasında yayınlanmış olan Paris merkezli Fransız karikatür dergisi *Le Rire*'de yer alan II. Abdülhamid konulu karikatürler incelenmiştir. İncelenen sayılar, 1894 yılından başlamakta olup II. Abdülhamid'in 31 Mart Vakası sonrası tahttan çekilmesi ve yerine V. Mehmed'in geçişi ile bitmektedir. Tahtın devrine istinaden dergide yer verilen 15 Mayıs 1909 tarihli karikatür, II. Abdülhamid Dönemi'ne dair derginin sunduğu son karikatür olarak çalışmada kullanılmıştır. *Le Rire Dergisi*'nin sayıları günümüzde Bibliothèque Nationale de France'a bağlı Gallica isimli dijital veri tabanında arşivlenmiştir. Arşivde, derginin 1894-1924 yılları arasındaki haftalık sayıları bulunmaktadır. 1894 Kasım ve 1909 Mayıs tarihleri arasına ait sayılarda yapılan araştırma neticesinde, 641 erişime açık sayı belirlenmiştir¹. Bu sayılar içerisinde II. Abdülhamid konulu toplam 18 karikatür tespit edilmiştir². Birkaç tanesi muhtelif yayınlar içerisinde değerlendirilen *Le Rire*'deki II. Abdülhamid karikatürleri, toplu olarak incelendiğinde, Fransız medyasının, dolayısıyla Fransa'nın II. Abdülhamid'e ve Osmanlılara ne şekilde yaklaştığını, yansıttığını ortaya koyması açısından özel bir yere sahiptir.

Karikatür, yüklemek, abartmak anlamlarına gelen İtalyanca "*caricare*" sözcüğünden türetilmiş ve zamanla "*caricatura*" şeklinde kullanılmıştır³. Terim ilk kez, Annibale Carracci (1560-1609) atölyesinde üretilen resimlerdeki figürlerin abartılı başları için Mossini tarafından kullanılmıştır⁴. Karikatür, Carracci kardeşlerin atölyesinde bir oyun şeklinde ortaya çıkmış, kişilerin portrelerinin deformasyona uğratıldığı bu çizimlerde, insan yüzleri hayvanlara veya cansız nesnelere benzetilmiştir⁵. Türkçe'ye ise Fransızca'dan karikatür olarak geçen kelimenin anlamı, "*İnsan ve toplumla ilgili her tür olayı konu alarak abartılı bir biçimde veren, düşündürücü ve güldürücü resim*" şeklindedir⁶. Karikatürün, abartıya kaçan çizgileriyle bir kişiyi, canlıyı ya da herhangi bir nesneyi gülünç göstermek anlamına geldiği kabul edilirse, geçmişi insanlığın tarihi kadar eskiye uzanır denebilir⁷. Bu bağlamda, karikatür özelliği taşıyan günümüze ulaşmış en eski eserler mağara resimleri olarak değerlendirilebilir. Çeşitli amaçlarla resmedilen bu duvar resimleri-

1 Genellikle Cumartesi günü yayınlanan dergiye ait sayılar 1899'a kadar 12 sayfa, 1899'dan sonra ise değişiklik göstermekte birlikte genellikle 12 veya 16 sayfa olarak basılmıştır. Dergi sayfa numaraları farklı bir sistemle yayınlandığı için çalışmadaki dipnotlarda yapılan atıflarda, ilgili sayının ilk sayfasından itibaren tarafımızca yapılan numaralandırma kullanılmıştır.

2 *Le Rire*'de saptanan II. Abdülhamid karikatürleri, çalışmada kronolojik olarak değerlendirilmiştir.

3 Topuz, 1997, 955.

4 Topuz, 1997, 955; Honour ve Fleming, 2016, 569; Annibale Carracci'nin resmettiği, kendi döneminden önemli sanatçıların karikatürleri için bk. https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_Pp-3-17 (Erişim: 14.04.2022)

5 Şahin, 2019, 2217.

6 <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim: 18.10.2021); Oxford sözlüklerinde ise "*Birinin bazı özelliklerini abartan komik çizim veya resim*" olarak değerlendirilmektedir. Bk. https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/caricature_1#:~:text=noun,noun,cruel%20caricature%20of%20the%20president, (Erişim: 18.10.2021)

7 Topuz, 1997, 955.

nin bazılarında çizgisel anlamda kasıtlı çarpıtmalar vardır. Özellikle Fransa ve İspanya'da yer alan La Pasiega, Lascaux, Altamira, Chauvet, Trois Freres, Ramigia mağaralarında yer alan bazı figürler bu örnekler arasında gösterilebilir⁸. Yerleşik hayata geçişin ardından medeniyetlerin tarih sahnesine çıkmasıyla karikatürün kullanımı devam etmiş; Mısır, Yunan ve Roma'da karikatür gelenekselleşmeye başlamıştır⁹.

Karikatür, sanatın ve sanatçının Orta Çağ'a nazaran daha özgür olduğu sonraki dönemlerde aktif ve hızlı biçimde gelişimini sürdürmüştür. Rönesans'ın sanata ve sanataçıya sunduğu olanaklar sayesinde, karikatürde yenilikler kaçınılmaz olmuştur. Albrecht Dürer (1471-1528) ve Leonardo da Vinci (1452-1519), ideal güzel arayışlarının yanı sıra çirkinliğe de aşırı derecede ilgi duyan önemli Rönesans sanatçıları olarak bilinmektedir¹⁰. Bu nedenle her iki sanatçı çok çeşitli yüz çizimleri gerçekleştirmişlerdir¹¹. İki sanatçının dışında, Hieronymus Bosch (1450-1516), Pieter Brueghel (1525-1569), Giuseppe Arcimboldo (1526-1593), Agostino Carracci (1557-1602), Annibale Carracci (1560-1609), Jacques Callot (1592-1635), Guercino (1591-1666), Gian Lorenzo Bernini (1598-1680), William Hogarth (1697-1764), William Blake (1757-1827) ve Pablo Picasso (1881-1973) gibi çok sayıdaki sanatçıyı, Rönesans'tan günümüze kadar karikatür alanında önemli eserler vermiş kişiler arasında göstermek mümkündür¹².

Karikatürün kitlelere ulaşmasını sağlayan önemli teknolojik gelişmeler arasında, kâğıdın Avrupa'ya girişi ve matbaanın icadı gösterilmektedir¹³. Matbaanın gelişmesi ve hızla popüler olması sayesinde Avrupa'da kitap basım süreci hızlanmış, ahşap baskı ile çoğaltılan illüstrasyon ve hareketli matbaa ile basılan kitaplar 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlık kazanmıştır¹⁴. Buna paralel olarak kitap illüstrasyonlarının yanı sıra karikatür de hızlı bir gelişim göstermiş; gazete ve dergilerin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir¹⁵.

8 Cheyne vd. 2009,100-108; Topuz, 1997, 955.

9 *Antiochia ad Cragum* (Antalya) antik kentinin latrinasında, Roma Dönemi'nden kalma en eski karikatür örneklerinden biri 2018 yılında keşfedilmiştir. MS 2. yüzyıla tarihlenen latrina mozaığında Zeus'un Ganymedes'i kaçırma sahnesi ve Narkissos'un mizah amacıyla resmedildiği tasvirler yer almaktadır. Ganymedes'i kaçırın Zeus genellikle kartal biçiminde gösterilmektedir. Burada ise kartal yerine balıkçıl olarak tasvir edilmiştir. Balıkçıl kılığındaki Zeus, Ganymedes'i cinsel organından yakalamış biçimde kaçırırken görülmektedir. Mozaikteki konunun farklı biçimde ele alınarak mizah üretilmesi, figürlerin çarpıtılması ve değiştirilmesi karikatürist özellikleri ortaya koymaktadır. Ayrıca karikatür, Romalıların hayatlarının bir parçası olan ciddi konuları eleştirel bir dilde yorumlayabildiğinin göstergesidir. Bk. Hoff ve Can, 2019, 4-7.

10 Leonardo da Vinci'nin çirkin görünümlü figürleri barındıran karikatür çalışmalarına ait bir çizim için bk. https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1886-0609-40

11 Brennan, 1985, 171.

12 Cumming, 2008, 167, 238, 307; Gombrich, 2007, 16; Bell, 2009, 240-241, 281, 304.

13 Sönmez ve Ağırbaş, 2012, 15-18.

14 Ivins, 1953, 27.

15 Kaya ve Acarlı, 2018, 128.

Politik Karikatür, *Le Rire* Dergisi ve Karikatürlerin Üretimi

Karikatürün politikayla ilgilenmesi ilk kez 17. yüzyıl Avrupa'sında gerçekleşmiş, Fransa'da ise Fransız İhtilali'nden sonra sıklıkla kullanılmaya başlamıştır. Politik karikatürün ne olduğuna dair çeşitli tanımlamalar olmakla birlikte, isminden anlaşılacağı üzere, türün temel ilgi alanına politika girmektedir. Din, dönem insanların yaşamının önemli bir parçası olduğu halde, tüm mezhepler ve inançlar karikatür vasıtasıyla alay konusu edilmiştir. Siyaset ve dinin karmaşık yapısı, dönem karikatürlerinde kendini göstermiştir. Buna ilaveten XIV. Louis Dönemi'nde (1638-1715) Hollanda'nın işgali gibi sanatçı açısından resmetmesi zor konular, Reform'un yarattığı çok seslilik sayesinde, karikatür vasıtasıyla iktidarı eleştirme, hicvetme fırsatı sunmuştur¹⁶. Diğer bir deyişle, karikatür bu dönemden sonra gerek biçimsel gerekse içerik açısından günümüzdekine oldukça yakın bir hal almış; sosyal ve siyasi hiciv işlevini kazanmıştır¹⁷. Gazeteciliğin siyasal yönünün 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarında gelişmesi ile baskı teknolojilerindeki yenilikler gazetelerde resim, karikatür, vinyet tarzı görsel malzemenin yaygınlaşmasını sağlamıştır¹⁸. Bunda karikatürün herkes tarafından kolayca anlaşılabilmesi ve artan talep de etkili olmuştur. Karikatürün kolay anlaşılma özelliği, Louis Philippe Hükümeti (1830-1848) tarafından karikatürün sakıncalı bir araç olarak görülmesine neden olmuş, 1835'te politik içerikli karikatüre karşı bir dizi yasak konmuştur. Politik karikatürün yasaklanması sanatçıların farklı konulara yönelmesine neden olmuş, 1851'de Napolyon'un girişimleriyle basına sansür uygulanmış, 1870'te sansür kaldırılmış ama Paris Komünü'nün (18 Mart 1871-28 Mayıs 1871) çöküşüyle karikatürcüler yeni baskılarla karşılaşmıştır¹⁹. 19. yüzyılın sonlarından itibaren içerisinde politik karikatür barındıran gazete ve dergiler özellikle İngiltere ve Fransa'da, ardından da Avrupa'nın geneli ve Amerika'da oldukça rağbet görmüştür²⁰.

Araştırmanın konusu olan Paris'te basılan *Le Rire*, Ekim 1894'ten 1971 yılına kadar yayın hayatına devam etmiş²¹, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle 1940-1945 ve sonrasında 1949-1951 yılları arasında olmak üzere iki kez kesinti yaşamıştır. Başlangıçta haftalık olarak okuyucuya sunulan *Le Rire* 1946'dan sonra aylık olarak basılmıştır. Félix von Juven (1862-1947) tarafından kurulan ve yayınlanan dergi, ilk serisinde 100 bin tirajla Fransa ve Avrupa'nın en başarılı karikatür dergilerinden biri haline gelmiştir.

19. yüzyılda karikatürlerin oluşturulması ve gazetelerde kullanılması, süre ve

16 Wright, 1904, 4; Burke, 2003, 86.

17 Şahin, 2019, 2219.

18 Bayram, 2017, 413.

19 Topuz, 1997, 956.

20 *La Caricature* (1830), *Le Charivari* (1832), *Fun* (1861), *Le Petit Journal* (1863), *Judy* (1867), *Punch* (1841), *Puck* (1871), *Le Rire* (1894), *Simplicissimus* (1896) gibi karikatürlü süreli yayınlar, Avrupa ve Amerika kıtasındaki önemli karikatürlü dergi ve gazeteler olarak sayılabilir.

21 Dergi 1894 yılı 10 Kasım'da yayın hayatına başlamış ve o sene sadece sekiz sayı piyasaya çıkmıştır. Çalışma kapsamında 1894-1909 yıllarına ait 16 yıllık süre zarfında 641 sayı incelenmiştir.

teknik açıdan değişim göstermektedir. Önce ahşap baskı ve ahşap gravür teknikleri kullanılmış; zamanla litografi²² (taş baskı) ve fotoğrafın icadı ile fotoğraftan baskıya geçirme gibi yöntemler, baskı teknikleri arasında kendine yer bulmuştur. Zamanla dergilerde renkli karikatürlerin tercih edilmesi nedeniyle litografi tekniği daha sık tercih edilmiştir.

Karikatürlerin üretim aşamaları incelendiğinde, farklı çalışma metotları gözlemlenmiştir. Metotlardan en çok karşılaşılanı, muhabir veya editör tarafından yapılan haberlerin kullanımınıdır. Bu yöntem sayesinde sanatçı, habere dönük olarak karikatürü üretebilmektedir²³. Böylece, iş sanatçının hayal gücüne kalmaktadır. Bu aşamada sanatçının eldeki verilere veya karikatürize edeceği coğrafyanın imgelerine hâkimiyeti önemli bir unsurdur. Bazı örneklerde ise sanatçının diğer karikatür sanatçıların yayınlamış çalışmalarını veya taslak gibi materyallerini de kullandığı anlaşılmaktadır. Diğer bir yöntem ise doğrudan fotoğraftan üretilen çalışmalardır. Sanatçı için derginin formatına göre fotoğraftan esinlenerek karikatürü üretmek meşakkatli olmasına rağmen diğer metotlara oranla daha kolay olarak gösterilebilir²⁴. Karikatürlü dergilerin üretimi aşamasında, zamanla illüstrasyonlu gazetelere paralel olarak yeni teknikler geliştirilmiştir. En sık karşılaşılan ahşap baskı tekniğinin ekip işi olması ve detayların verilmesinde yaşanan zorluklar, sanatçıyı farklı arayışlara yönelmek zorunda bırakmıştır. 19. yüzyıl sonunda, renkli litografinin mükemmelleştirilmesiyle Honoré Daumier (1808-1879) gibi taş üzerine kursuz çalışmalar yapabilen sanatçılar, eleştiriyi eserlerinde bir adım öteye taşımıştır. Litografi ve yarım ton baskı teknikli çalışmaların artmasıyla, orijinal eser ve reproduksiyon üretiminde ahşap oymacının yaşadığı sorunlar ortadan kalkmıştır²⁵. *Le Rire* Dergisi'ndeki karikatüristler arasında Georges Jeannot (1848-1934), Théophile-Alexandre Steinlen (1859-1923), Abel Faivre (1867-1945), Charles Lucien Léandre (1862-1934), Lucien Metivet (1863-1902), Henri de Toulouse-Lautrec (1864-1901), Benjamin Rabier (1864-1939), ve Leonetto Cappiello (1875-1942) gibi baskı tekniklerinde uzman, dönemin önemli ressam ve illüstratörleri sayılabilir²⁶.

22 1797'de Alois Senefelder tarafından icat edilmiştir. Kireç taşı bloklarını baskı levhası olarak kullanan basım tekniğidir. Bu yöntemde, resim önce bir kömür kalemle kireçtaşı levha üzerine çizilir ve levha ıslatılır. Daha sonra, yüzeyine yağlı bir mürekkep bileşimi sürüldüğünde, çizili kesimler mürekkebi tutup ıslak yüzey mürekkebi kabul etmez. Kâğıt üzerine basıldığında, levha üzerindeki mürekkepli olan kesim aynen kâğıda aktarılmış olur. 1837'de renkli litografi tekniği geliştirilmiştir. Sözen ve Tanyeli, 2011, 296; Wigan, 2009, 162.

23 Germaner and İnankur, 2002, 52.

24 Eldem, 2019, s.6; Sanatçı imzaları, karikatür sanatçısının kimliğinin belirlemesi konusunda en önemli ipucudur. Genellikle karikatürün altında, ya da yanında sanatçısının imzası yer almaktadır. İmzadan yola çıkarak sanatçının kimliğini belirleme hususunda çeşitli yöntemler vardır. Detaylı bilgi için bk. Gascoigne, 1986.

25 Caran d'Ache (1858-1909), Charles Lucien Léandre (1862-1934) ve Henri de Toulouse-Lautrec (1864-1901) gibi sanatçılar, Fransa'da büyük veya küçük ölçekli daha gelişmiş bir karikatürün üretimi açısından önemli çalışmalara imza atmıştır. Bk. Lynch, 1926, 88-89; Winslow, 2017; Brunner, 2001, 183; <https://www.britannica.com/art/caricature-and-cartoon>. (27.10.2021)

26 <https://www.ub.uni-heidelberg.de/helios/fachinfo/www/kunst/digilit/rire.html>; <https://>

II. Abdülhamid Dönemi'ne Kadar Osmanlı-Fransa İlişkilerine Genel Bir Bakış

Osmanlı'nın 14. yüzyılın sonunda Balkanlar üzerinden Avrupa ile komşuluk ilişkileri geliştirmesi, Avrupalı devletlerde Osmanlı'ya karşı bir merak uyandırmıştır. Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler, II. Mehmed Dönemi'nde (1444-1446; 1451-1481) ivme kazanmış²⁷, özellikle I. Süleyman Dönemi'nden (1520-1566) itibaren kesintisiz olarak sürmüştür. İki devlet arasındaki uzun soluklu ilişkinin en mühim parametresi olarak devlet çıkarlarını göstermek gerekir. Kanuni Dönemi'nde Fransa'ya hamilik yapan Osmanlı, Avrupa siyasetine yön veren en önemli güçlerden biridir. Şarlken'e (1550-1558) karşı François'yı (1494-1547) destekleyen Osmanlı'nın Fransa ile olan ilişkileri bu vesileyle giderek güçlenmiştir. Kanuni'nin askeri ve siyasi başarıları, Avrupa'da korkuyla karışık bir hayranlığı da beraberinde getirmiş, bu nedenle Sultan çeşitli şekillerde imgeleştirilmiştir²⁸. 17. yüzyılın sonunda ve 18. yüzyılda Osmanlı'nın siyasi ve askeri alandaki başarısızlıkları, devletin bilinçli bir şekilde Batı'ya açılmasına neden olmuştur. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Paşa ve Said Mehmed Paşa gibi elçilerin Fransa ziyaretleri, Osmanlı'nın Batı'yı olduğu kadar Batı'nın da Osmanlı'yı yakından tanınmasını sağlamıştır²⁹. 18. ve 19. yüzyılda Osmanlı'nın gücünün giderek zayıflaması ile geçmişteki roller değişmiş, Fransa, Osmanlı'ya nazaran daha güçlü devlet pozisyonuna gelmiştir³⁰.

Geçmişe nazaran gücünü yitirmiş olmasına rağmen, hala üç kıtada önemli bir güç olan Osmanlı İmparatorluğu'nun tahtına, otuz dördüncü padişah olarak 31 Ağustos 1876'da II. Abdülhamid çıkmıştır³¹. II. Abdülhamid 33 yıl süren iktidarı sırasında, her bakımdan Avrupa'nın ilgisini cezbetmiş, Doğu'nun en büyük imparatorlarından biri olarak görülmüştür. Sultan'ın uzun saltanatı sırasında gerek iç politikada gerekse dış politikada sürekli yeni gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerden biri 93 Harbi (1877-1878) sonrası ortaya çıkan Ermeni meselesidir. Devletin önemli sorunlarından birine dönüşen bu mesele, Rusya'nın doğu cephesinde Ermenilere bağımsızlık vaatleriyle başlamıştır³². Ayrıca Tanzimat'tan sonra güç kazanan muhalefet ile iktidar arasında yaşanan sürtüşmeler,

catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb34432899t ; Simoën, 1981.

27 Venedik ile yapılan antlaşma neticesinde Gentile Bellini'nin İstanbul'da bir süre kaldığı bilinmektedir. Sanatçı bu süreçte Fatih Sultan Mehmed'in portresini resmetmiştir. Bk. Raby, 1982, 3-8; Günümüzde National Gallery'de sergilenen tablo için bk. <https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/gentile-bellini-the-sultan-mehmet-ii> (Erişim: 15.04.2022)

28 Agostino Veneziano (1490-1540) tarafından yapılan, Kanuni Sultan Süleyman'ı Avrupalı bir imparator gibi gösteren gravür en bilinen tasvirlerinden birisidir. Günümüzde British Museum'daki gravür için Bk. https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1859-0806-307 (Erişim: 15.04.2022)

29 Renda, 2004, 1110.

30 Açık, 2008, 426.

31 Küçük, 1988, 217.

32 Karal, 1996, 126.

iç politikada göze çarpan çok sayıdaki konulardan biridir³³. Balkanlardaki Sırbistan-Karadağ, Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan harpleri, Bulgaristan olayları, Girit isyanı, Makedonya sorunu, Osmanlı'nın Avrupa ile karşı karşıya gelmesine neden olan dış politikadaki konular olarak sıralanabilir. Ayrıca Fransa ve İngiltere'yle yaşanan siyasi gerilimler ve Osmanlı-Alman yakınlaşması, II. Abdülhamid Dönemi'nin dış politikadaki önemli sorunlarından biridir³⁴. Bu nedenle II. Abdülhamid, kendinden önceki önemli Osmanlı liderleri gibi Avrupa'daki gazete, dergi, kitap ve tasvirler vasıtasıyla sistematik biçimde, Batı'da bir imge halini almıştır³⁵.

***Le Rire*'de Yer Alan II. Abdülhamid Karikatürleri**

II. Abdülhamid Dönemi ile ilgili ilk karikatür, bir karikatürlü Amerikan dergisi olan *Puck*'un 01 Ocak 1896³⁶ tarihli sayısında Charles Jay Taylor³⁷ imzasıyla yayınlanmış, *Le Rire* bu çalışmanın bir reproduksiyonunu Garnier SC³⁸ imzasıyla okuyucusuna sunmuştur (Görsel 1). *Le Rire*'deki II. Abdülhamid konulu, renkli litografi tekniğindeki ilk tasvir, yuvarlak bir masa etrafında yeni yılı kutlayan Almanya, İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Amerika ve Osmanlı Devleti liderlerini gösterir. Dergi bu konuyu, "*Avrupa barış nedeniyle acı çekmektedir*" şeklinde ironik bir göndermeyle tanımlamaktadır³⁹. II. Abdülhamid, iki yanında yer alan İngiliz ve Rus liderlere göre oldukça küçük boyutlarda, adeta bir çocuk gibi tasvir edilmiş ve kolu üzerinde "*Turkey*" yazılıdır. Ağzında sigarası ve elinde kadehi bulunan Sultan, diğer liderler gibi geleneksel kıyafetlerle betimlenmiştir. Fesi üzerinde beyaz bir hilal vardır. Şüphesiz bu ayrıntı Sultan'ın bir İslam devleti lideri olmasını ifade etmektedir. Sultan II. Abdülhamid askeri üniforma ile resmedilmesine rağmen, kendisi ve Sam Amca'nın üzerinde veya yakınında silah olmaması dikkat çeken detaydır. İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya liderleri ise her an silahına davranacak

33 Karal, 1996, 209-243.

34 II. Abdülhamid dönemi hakkında detaylı bilgi için bk. Engin, 2017, 19-80; Karal, 1996; Şakir, 2010.

35 Gülbudak, 2021.

36 *Puck Magazine* gibi birçok karikatürlü dergi ve gazete, yılın son veya ilk sayısında bu konseptte uygun resimler yayınlamaktadır. 1 Ocak 1896 tarihli tasvir de bu temaya göre karikatürize edilmiştir. Orijinal eserin altında, Sam Amca'nın masada bulunan liderlere seslendirdiği bir şiir yer almaktadır. Karikatürdeki şiirde; liderlerin masaya getirdiği silahların savaştan, ölümden ve yoksulluktan başka bir gelecek yaratmayacağı, fakat liderler Sam Amca'yı dinlerse, Amerikan'ın yaşadığı bolluk ve bereketi onların da tadacağı ve sonsuza kadar barış içinde yaşayacakları bir geleceğe kavuşacaklarını vurgulayan bir temaya yer verilmiştir. Orijinal karikatür ve altyazıdaki şiir için bk. *Puck Magazine*, 01.01.1896; <https://www.loc.gov/resource/ppmsca.28973/> (Erişim: 19.04.2022)

37 İnalçık, 2004, 1058-1059.

38 Eserin sol alt kısmında Garnier SC imzası yer almaktadır. İmza sahibi Garnier SC'nin *Puck Dergisi*'nden alınan bu karikatürü *Le Rire* için hazırlayan kişi olması yüksek ihtimaldir. Fakat kendisi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

39 *Le Rire*, No. 63, 12.

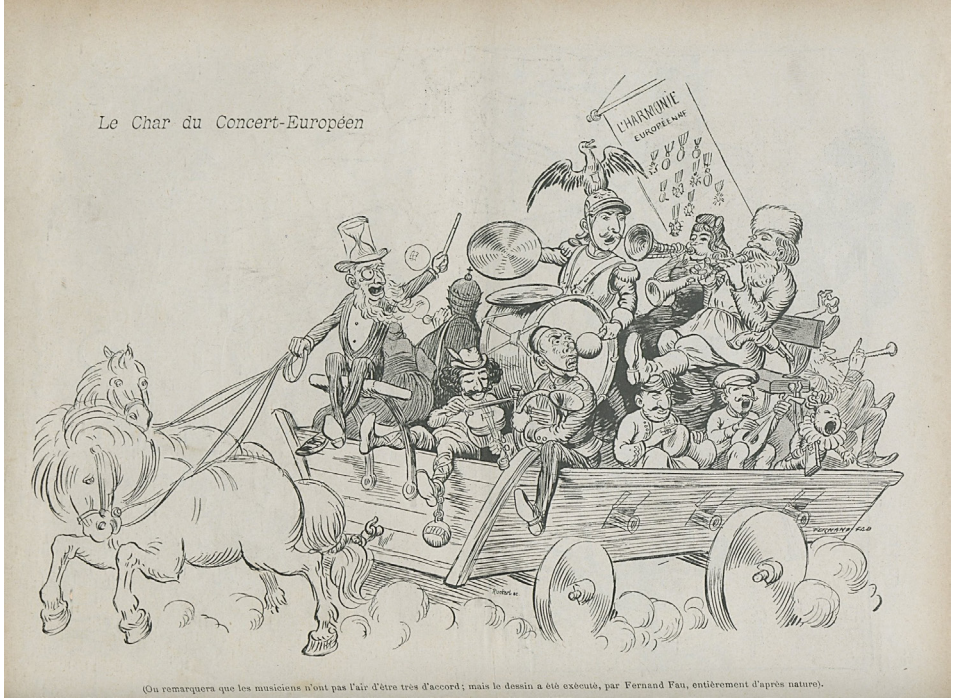
Görsel 1: Garnier SC'nin reproduksiyonu, Sam Amca'nın Avrupa'ya kadeh kaldırması, *Le Rire*, 18 Ocak 1896 (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 09.09.2021)

biçimde görülmektedir. Tabir-i caizse Osmanlı hükümdarı dost görünen kurtlarla aynı sofradadır. Sam Amca'nın elinde tuttuğu, George Washington (1732-1799) imzalı notta ise “*karmaşık ittifaklardan sakının*” ibaresiyle, o dönem ülkeler arasındaki karmaşık ittifaklara bir göndermede bulunmaktadır. Bu ibare, bir yönüyle II. Abdülhamid'in içinde bulunduğu zor durumu özetlemektedir.

Le Rire'in “*Le Boeuf Gras*” adlı 15 Şubat 1896 tarihli sayısı, 19. ve 20. yüzyıl boyunca Avrupa'nın çeşitli kentlerinde gerçekleştirilen karnavala ayrılmıştır⁴⁰. Dergideki karikatürlerde, karnavaldaki birbirinden farklı konseptteki arabalar ve insanlarla yer verilmiştir. Fernand Fau⁴¹ imzalı karikatürde ise “*Avrupa Konseri Arabası*” şeklinde

⁴⁰ *Le Boeuf Gras* karnavali, Avrupa'nın çeşitli kentlerinde kasapların ve bu sektörde çalışanların geçit töreni düzenlediği bir tür festivaldir. Bu şenlikli geçit töreninde arabalar, canlı büyük baş hayvanlar veya onları temsil eden heykeller kullanılmıştır. Bk. *Dictionnaire de L'artisanat et Des Métiers*, 2012, 45-46.

⁴¹ Fernand Fau (1858-1915), Poitiers doğumlu Fransız illüstratör, karikatürist olarak bilinmektedir. 19 ve 20. yüzyılda pek çok gazete ve dergi için illüstrasyon ve karikatür üretmiştir. Bk. Lano, 2010.

Görsel 2: Fernand Fau, Avrupa konseri arabası, *Le Rire*, 15 Şubat 1896, (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 09.09.2021)

tanımlanan, önemli devlet liderlerinin enstrümanlarıyla katıldığı hayali bir araba, siyah beyaz litografi tekniğinde tasvir edilmiştir⁴² (Görsel 2). İki atın çektiği arabayı Amerika'yı temsilen Sam Amca sürmekte, arkada ise "Avrupa Armonisi" yazılı flamanın altında, İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya, Rusya gibi ülkelerin liderleri ile Papa XIII. Leo ve II. Abdülhamid yer almaktadır. Tüm liderler ülkelerinin geleneklerine göre giyinmiştir. Liderlerin çaldığı davul, trompet, flüt, keman ve darbuka ön plana çıkan enstrümanlardır. Karikatürde II. Abdülhamid darbuka çalmaktadır. Rus Çarı III. Aleksandr sol bacağını II. Abdülhamid'in başı üzerine uzatmış biçimde oldukça rahat gösterilmiştir. II. Abdülhamid ise iki büklüm vaziyette, sol eliyle tuttuğu darbukada sağ eliyle ritim tutar gibi ve halinden memnun biçimde resmedilmiştir. Arabayı süren Sam Amca adeta bir orkestra şefi gibi müzisyenlere komutlar vermektedir. Ayrıca Katolik ruhani lideri Papa, Amerikan, Alman ve Rus liderin dışındaki diğer liderler ufak tefek biçimde çocuk gibi sunulmuştur. Bu dört büyük gücü temsilen oluşturulan karikatürler, Avrupa, dolayısıyla dünya üzerindeki hakimiyetlerini yansıtacak şekilde resmedilmişlerdir. Çocuk gibi gösterilen liderler ve temsil ettikleri ülkeler ise dört büyük gücün güdümünde oldukları izlenimini yaratmaktadır.

42 Karikatürün sol alt kısmında yer alan Ruckor! SC ismi ise gravür ustası imzası olarak tespit edilmiştir.

Le Rire'in 27 Mayıs 1897 tarihli sayısının kapağında, Jean Veber⁴³ imzalı, renkli litografi tekniğindeki Sultan II. Abdülhamid karikatürüne yer verilmiştir (Görsel 3). Üzerinde üniforması, başında fesi bulunan, sol eliyle bıyığı ile oynarken resmedilen Sultan'ın yanında, kulağına bir şeyler fısıldar biçimde "ölümü" temsilen tasvir edilmiş bir iskelet figürü görülmektedir. Sultanın ellerinde kanlar vardır ve arka fonda kan ile yazılmış Abdülhamid ismi, bir duvar yazısı olarak akar biçimde görülmektedir⁴⁴. Soyut ölüm imgesiyle birlikte tasvir edilen Sultan'ın bakışları ve surat ifadesi, kötü şeyler planlayan biri gibidir. Balkanlar'da süren kargaşa, Yunanlılar ile yaşanan anlaşmazlık ve çatışmalar nedeniyle II. Abdülhamid, karikatürde gaddar bir kişi olarak gösterilmeye çalışılmıştır⁴⁵. Bu karikatür, William ve Daniel Downey'in 1867 tarihli II. Abdülhamid'in şehzadelik yıllarına ait fotoğrafı veya Abdullah Biraderler'in 1869 tarihli fotoğrafından yararlanılarak çizilmiş olmalıdır⁴⁶. II. Abdülhamid'in genç görünen yüzü ve hala bıyıklı olarak gösterilmesi bu fikri kuvvetlendirmektedir. Çünkü Sultan, karikatürün yayımlandığı yıl 55 yaşındadır ve artık bıyıktan ziyade tasvirlerde uzun sakallı bir imaja sahiptir.

Le Rire'in 05 Haziran 1897 tarihli sayısında, aynı sayfada yer alan siyah beyaz litografi teknikli iki karikatür, Osmanlı-Yunan Harbi sonucunda, 19 Mayıs 1897'de Yunan tarafının yenilgiyi kabul etmesine ve mütareke talebine atıfta

Görsel 3: Jean Veber, II. Abdülhamid, *Le Rire*, 29 Mayıs 1897, (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 09.09.2021)

43 Jean Veber (1864-1928), ressam, gravür ustası ve yazar özellikleriyle ön plana çıkan Fransız sanatçıdır. Detaylı bilgi için Bk. *Exposition Rétrospective des Oeuvres de Jean Veber*, 1930; https://data.bnf.fr/fr/10229182/jean_veber/ (Erişim: 20.10.2021)

44 Alkan, 2019, 36.

45 Köksal, 2018, 238-239; Ölmez, 2009, 81.

46 Fotoğraflar için bk. Eldem, 2015, 116-119; Bu fotoğraflar, II. Abdülhamid'in yabancı basında en sık kullanılan fotoğraflarıdır. Bir başka Fransız dergisi *Le Petit Journal Supplément Illustré*'nin 21 Şubat 1897 tarihli sayısının kapağında da kullanılmıştır. Bk. *Le Petit Journal Supplément Illustré*, 21 Şubat 1897.

bulunmaktadır⁴⁷ (Görsel 4). Osmanlı Devleti, 4 Aralık 1897’de imzalanan antlaşma sayesinde birtakım imtiyazlar elde etmiş ve yaklaşık dört milyon Osmanlı altınına savaş tazminatı olarak kazanmıştır. *Le Rire*, Osmanlı’nın bu maddi ve manevi kazanımını bir kadın üzerinden sembolleştirmektedir. Üstteki karikatürde kadının uzandığı yerde “*Teselya*” yazmaktadır. Kadının bakışları, burnu oldukça büyük biçimde tasvir edilen II. Abdülhamid’e yönelmiştir. II. Abdülhamid ise bir ayı ile karşılıklı diyalog halindedir. II. Abdülhamid ve ayı arasında geçen diyalog şu şekildedir:

Ayı: “*Sevgili ve muzaffer Büyük Türk, iyi niyetin için tüm iltifatlarımı kabul et.*”

II. Abdülhamid: *Peki, sevgili Koca Ayıcığım, zaferimin karşılığı olarak istediğim şeyi almamı onaylıyor musun? (Ayının II. Abdülhamid’in burnunu yalaması bir onay işaretidir) Binlerce kez teşekkürler. Onayınız beni derinden etkiliyor.”*

Sayfanın alt bölümündeki karikatürde ise II. Abdülhamid, “*Teselya*” yazılı kadını “*Harem*” yazılı bölüme doğru götürürken görülmektedir. Sultan’ın arkasından gelen Alman İmparatoru II. Wilhelm ise bu ödülü kendi için ister gibi, II. Abdülhamid’e kadını yere bırakmasını işaret etmektedir. Resmin alt yazısında “*Ancak Büyük Ayı’nın onayı Wilhelm’i de etkiler*” yazmaktadır⁴⁸ (Görsel 4). Osmanlı-Yunan Harbi’nde Almanya dışındaki tüm Avrupa devletleri Yunanistan’ı desteklemiş, Almanya ise Osmanlı’ya yakın bir tutum sergilemiştir. Dergi bu iki müttefikin ödül konusundaki anlaşmazlığını işlemiştir⁴⁹. Rusya’nın temsil edilmesinde ayı sıklıkla kullanılan bir semboldür⁵⁰. Dolayısıyla İtalya ve Fransa’nın, Yunanistan’ın savaşı kaybetmesinden ötürü Almanya ve Rusya’yı suçladığı anlaşılmaktadır.

Le Rire’in 26 Kasım 1898 tarihli sayısındaki tüm karikatürler, Alman İmparatoru II. Wilhelm’in Avrupa üzerinden Kudüs’e gerçekleştirdiği geziyi konu edinmiştir. İmparator II. Wilhelm Kudüs’e gitmeden önce İstanbul’a uğramıştır. Dergideki karikatürlerde, 18-22 Ekim 1898 tarihinde yapılan gezi ve II. Wilhelm ile yakın ilişkisi olan II. Abdülhamid sıklıkla yer almıştır. Siyah beyaz litografi tekniğindeki ilk karikatürde, II. Wilhelm’in Ayasofya ziyareti tasvir edilmiştir. Bir seki üzerinde oturan II. Wilhelm’in çizimleri II. Abdülhamid tarafından çıkarılmaktadır. Karikatürde konu II. Wilhelm’in ağzından alaycı bir dille ele alınmıştır. II. Wilhelm, İstanbul’da çokça cami olduğunu ve II. Abdülhamid’in kendisine buraları ziyaret etmesi konusunda ısrar ettiğini aktarmaktadır. II. Wilhelm cami ziyaretlerinde botlarını çıkarıp, yalın ayak yürümek zorunda kalınma-

47 Sağ alt kısımda yer alan Fischietto, Turin ibaresinden de anlaşıldığı üzere, karikatürler orijinalinde İtalyan karikatür dergisi *Il Fischietto*’da yayımlanmıştır. Daha sonra *Le Rire* için reproduksiyonu yapılmıştır.

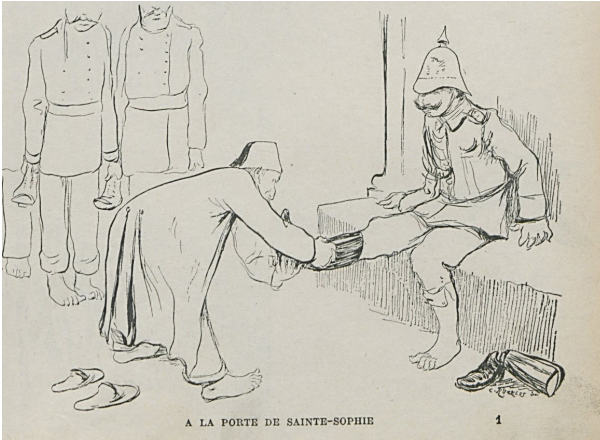
48 *Le Rire*, No. 135, 8.

49 Alkan, 2016, 192-193.

50 Ayı figürü tarih boyunca Rusları sembolize etmek adına kullanılmış, hatta bazen Rusların da kendileri için bu tarz bir yakıştırması olduğu bilinmektedir. Amerikan gazetesi *Harper’s Weekly News*’teki örnekleri için Bk. *Harper’s Weekly News*, 13 Haziran ve 22 Haziran 1878.

Görsel 4: Anonim, II. Abdülhamid'in ödülü, *Le Rire*, 05 Haziran 1897, (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 10.09.2021)

Görsel 5: Anonim, II. Wilhelm Ayasofya'da, *Le Rire*, 26 Kasım 1898, (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 10.04.2022)

sını çok sıkıcı bulmuştur. Ev sahibi olan II. Abdülhamid'in kendisine bu konuda nazikçe yardımcı olduğunu ve Ayasofya'yı botsuz gezdiğini ifade etmektedir. Ayasofya'yı botsuz gezmesinin ardından II. Wilhelm, İslam dininin yalnız ayak bir din olduğunu söylemektedir⁵¹.

Le Rire'in aynı sayıdaki renkli litografi tekniğindeki ikinci karikatürü, II. Wilhelm'in Sultan ile birlikte harem ziyaret ettiği çalışmadır (Görsel 6). II. Wilhelm, üzerinde harem ağalarına has bir kıyafet ile haremdeki yarı çıplak görünen kadınları selamlarken resmedilmiştir. Sahnede çeşitli milletlerden kadınlar İmparatoru karşılar biçimdedir. İmparatorun hemen arkasında II. Abdülhamid görülmektedir. Sağda, İmparator ile benzer bir kıyafet giymiş siyahi kişinin şapkasında "Cook" yazmaktadır. Cook şirketinin II. Wilhelm'in gezisini organize ettiği bilinmektedir⁵². Ek olarak II. Wilhelm'in ağzından harem hakkında bilgiler verilmektedir. Verilen bilgiye göre sarayda tatlı yedikleri bir sırada II. Abdülhamid, II. Wilhelm'in harem görmeyi çok istediğini ve kendisinin bunu bildiğini söylemiştir. II.

51 *Le Rire*, No. 212, 10.

52 Alkan, 2019, 201.

Görsel 6: Anonim, II. Wilhelm haremde, *Le Rire*, 26 Kasım 1898, (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 10.09.2021)

Wilhelm, daha sonra hadım üniforması giydiğini ve böylece haremdeki kadınları şaşırtmayı planladığını belirtmiştir. Hareme girdiğinde kadınların yeni birini gördükleri için memnun olduğunu aktaran II. Wilhelm, haremde yaklaşık üç yüz kadın olduğunu ve kadınları çok güzel bulduğunu ama aralarında çirkinlerin de olduğunu ifade etmektedir. Bu kadınların tüm gün hiçbir şey yapmadıkları için kolay kilo aldığına değinen İmparator, Flora, Julia, Sonia, Camélia, Leila, Mésange, Fauvette ve Violette gibi aklında kalan kadın isimlerini saymaktadır. Tek eşli olmasına rağmen, büyük liderlerin gizli saklı çok eşli olduğuna değinen II. Wilhelm, gecenin sonunda kadınlarla şampanya içtiğini ve onların kendisine oryantal şov sunduğunu söylemektedir⁵³. Fakat Alman İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul ziyareti sırasında hareme girmesinin söz konusu olmadığı, buna karşın eşinin haremi ziyaret ettiği bilinmektedir⁵⁴. Bu durum, Osmanlı'yı küçük düşürmek için Avrupa'da uydurulan dedikoduların devam ettiğini gösteren bir örnektir.

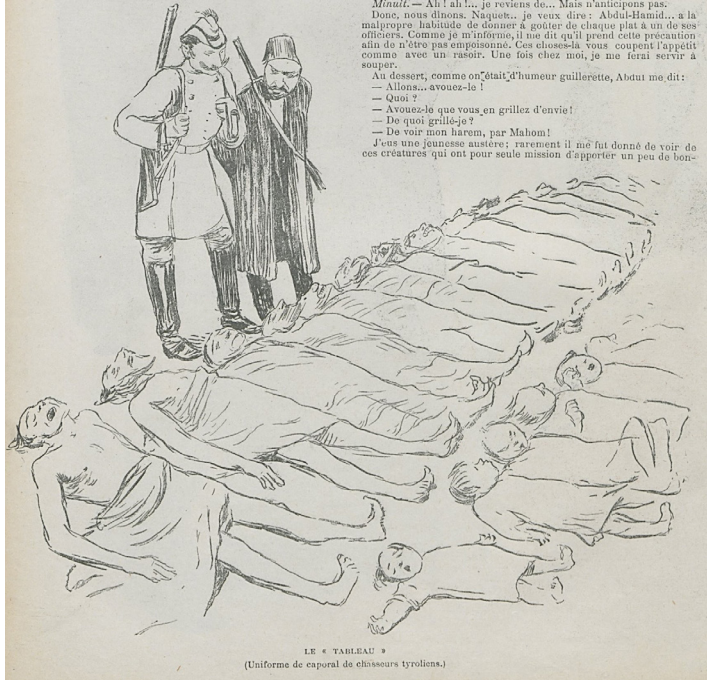
Le Rire'in 26 Kasım 1898 tarihli sayısındaki siyah beyaz litografi tekniğindeki üçüncü karikatürde, II. Wilhelm ve II. Abdülhamid sıralanmış cesetlere bakarken resmedilmiştir. Üniformalı ve silahlarını kuşanmış biçimde görülen iki lider, sözde vurulmuş Ermenilerin başında ayakta dikilmektedir. *Le Rire*'de yer alan haberde, konu mizansen yapılr biçimde II. Wilhelm tarafından aktarılmaktadır. II. Abdülhamid, Wilhelm'in av

53 *Le Rire*, No. 212, 7.

54 Ortaylı, 2003, 96; *L'illustration Journal Universel*, No.2905, 260; Şimşirgil, 2019, 125.

Görsel 7:

Anonim, Avcılar,
Le Rire, 26 Kasım
1898, (Erişim:
Gallica, Bibliothek
National Français,
10.04.2022)

sporuna meraklı olduğunu bildiği için kendisine bir sürpriz yapmış ve onu ava götüreceğini belirtmiştir. Wilhelm ne avlayacaklarını sorduğunda Sultan, ona Ermenileri avlayacaklarını söylemiştir. Daha sonra ikili yaklaşık yüz Ermeni'yi kurşuna dizmiştir. II. Wilhelm oldukça keyif aldığı bu spor sırasında yaşlı, kadın, çocuk demeden Ermenileri zevkle öldürdüğünü belirtmektedir⁵⁵.

Le Rire'in 26 Kasım 1898 tarihli sayısındaki siyah beyaz litografi tekniğindeki dördüncü karikatürde, II. Abdülhamid ve II. Wilhelm domuz yavrusuyla ilgilenirken tasvir edilmiştir (Görsel 8). II. Abdülhamid sade bir kıyafet ve fesi ile II. Wilhelm askeri üniforması ve miğferiyle görülmektedir. Karikatürün alt yazısında "*Sultan O'na küçük bir liman sunar*" yazılıdır⁵⁶. Haberde, II. Wilhelm cami gezilerinden sonra Sultan'ın kendisine hediyeler verdiğini belirtmektedir. Wilhelm'in aktardığına göre, bunlar piyasa değeri neredeyse sıfır, ama tarihsel değeri rakipsiz olan nesnelere. Hediyelerin arasında Peygamber'in sakalından bir tel, Mekke'nin büyük camisinden⁵⁷ bir taş⁵⁸, Hz. Muham-

55 *Le Rire*, No. 212, 5.

56 *Le Rire*, No. 212, 6.

57 Burada kastedilen Kâbe olmalıdır. Çünkü Kâbe Mekke'nin en büyük camisidir.

58 Bahsi geçen taş Hacerü'l-esved'tir. Kutsal emanetler arasında yer alan ve II. Wilhelm'e verildiği belirtilen hediyeler konusu teyide muhtaktır. Çünkü kaynaklarda bununla ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

Görsel 8: Anonim, Sultan O'na küçük bir liman sunar, *Le Rire*, 26 Kasım 1898, (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 11.09.2021)

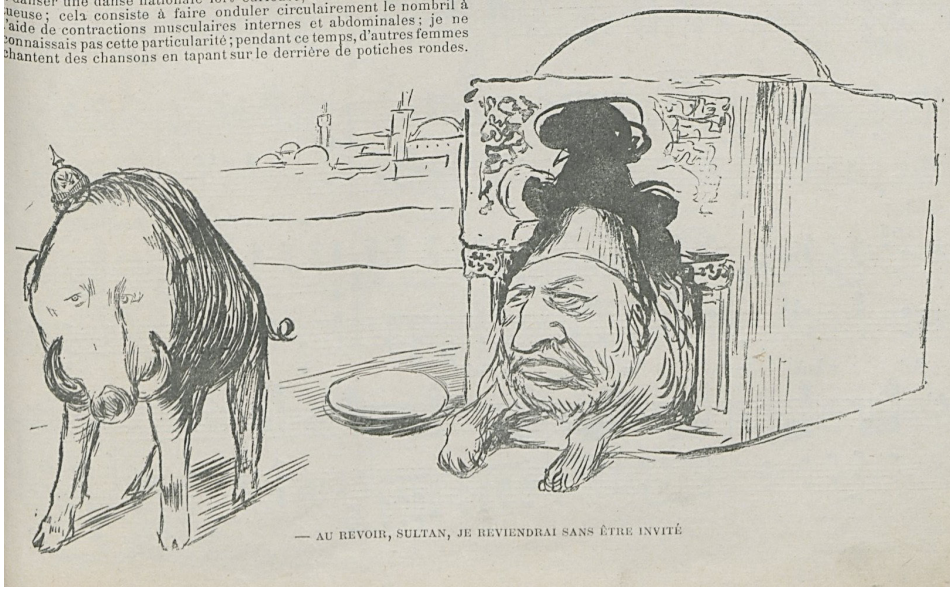
med'in atından bir kemik, bir çift terlik, bir çift fes, II. Abdülhamid'in amcasından kendisine geçen, kullanılmayan eski bir nargile, hamam takımı ve ulusal muhafız kılıcı vardır⁵⁹ (Görsel 5). Ayrıca İmparator Hayfa'ya geçmeden önce Sultan II. Abdülhamid'in kendisine bir liman hediye ettiğini belirtmektedir⁶⁰. Liman olarak belirtilen yerin, İmparator'un ilk gelişi için 1884'te Hereke'de yapılan köşk olma ihtimali vardır⁶¹. Günümüze ulaşan eser, Kaiser Wilhelm Köşkü olarak anılmaktadır.

Le Rire'in 26 Kasım 1898 tarihli sayısındaki siyah beyaz litografi tekniğindeki beşinci karikatürde, II. Abdülhamid ve II. Wilhelm aşağılayıcı bir şekilde hayvan biçiminde tasvir edilmiştir (Görsel 9). II. Wilhelm başında miğferi ile bir yaban domuzu, II. Abdülhamid ise başında fesi ile kulübesinde oturan bir köpek olarak canlandırılmıştır. II. Wilhelm'in yaban domuzu olarak tasvir edilmesi, evcilleştirilmemiş bir hayvan gibi Avrupa için oluşturabileceği tehdit açısından değerlendirildiğinin göstergesidir. II. Abdülhamid'in köpek olarak tasvir edilmesi ise Avrupa tarafından hizaya getirilmiş Sultan'ın, II. Wilhelm'e sadakat göstermesi olarak yorumlanabilir. II. Abdülhamid'in içinde bulunduğu köpek kulübesi ise İslam mimarisini çağrıştıran biçimde resmedilmiştir. Karikatürün altında, II. Wilhelm tarafından Sultan'a yöneltilen "*Hoşça kal Sultan, davet edilmeksizin*

59 *Le Rire*, No. 212, 10.

60 *Le Rire*, No. 212, 11.

61 <https://kulturenvanteri.com/yer/kaiser-wilhelm-kosku/#16/40.783253/29.615706>.

Görsel 9: Anonim, II. Abdülhamid ve II. Wilhelm, *Le Rire*, 26 Kasım 1898, (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 11.09.2021)

tekrar geleceğim” yazısı bulunmaktadır⁶². Karikatürde iki devletin yakınlaşmasının Fransa, dolayısıyla Avrupa açısından oluşturduğu tehdit gözler önüne serilmektedir.

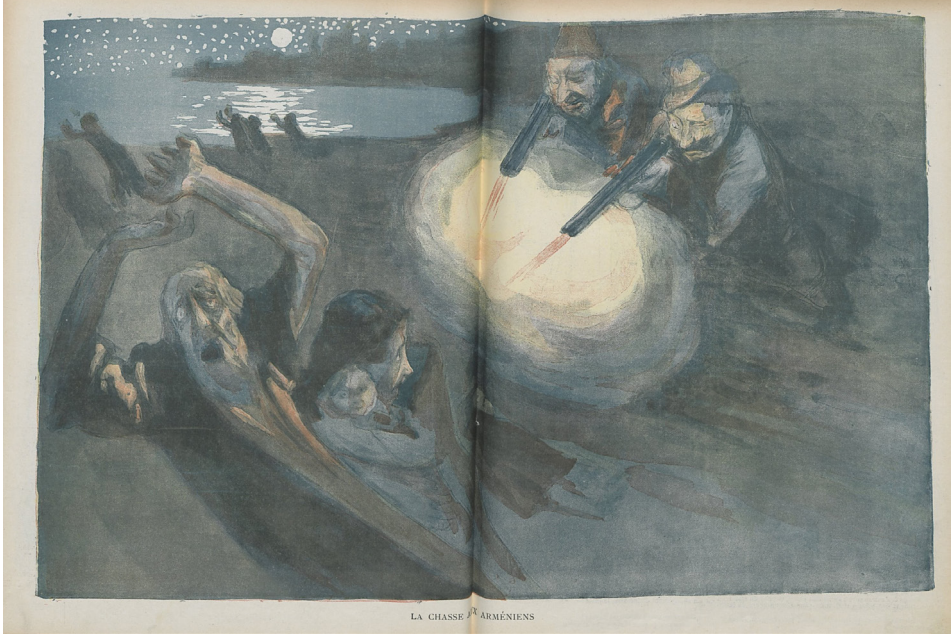
Le Rire'in 26 Kasım 1898 tarihli sayısındaki renkli litografi tekniğindeki altıncı karikatürde, II. Wilhelm ve II. Abdülhamid birlikte görülmektedir. Karikatür, aynı sayıdaki üçüncü karikatürle bağlantılıdır. Üçüncü karikatürde Ermeniler öldürüldükten sonra, bu karikatürde ise öldürülürken resmedilmiştir. Sıklıkla Ermeni politikasının savunucularından olan o dönemki Fransız medyası, iki ülke arasındaki yakınlaşmanın, Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler için kötü sonuçlar doğurabileceği endişesini taşımaktadır. 19. yüzyılın son çeyreğinde birçok Ermeni komite kıtlık, kuraklık gibi sebeplerden yabancı gazete, dernek, hükümet ve zengin hayırseverlere ulaşarak yaşanan sıkıntılar konusunda yardım talep etmiştir. *Le Monde* gibi gazeteler Fransız halkına çağrıda bulunarak Ermenilerin Fransızların dostu olduğunu ve zor günlerinde yanlarında olunması gerektiğini belirten ilanlar yayınlamıştır⁶³. Ermenilerin yaşadığı iddia edilen bu sorunlar, tasvir ile daha sarsıcı biçimde okuyucuya yansıtılmak istenmiştir. Çünkü iki lider, kadın, çocuk ve yaşlı demeden insanlara ateş eder biçimde karikatürize edilmiştir. Tasvirin arka planındaki sahilde kaçışan insanlar bulunmaktadır⁶⁴. Resmin altında

62 *Le Rire*, No. 212, 9.

63 *Le Monde Illustré*, No.1208, 318.

64 Alkan, 2019, 152.

“Ermeni Avı” tanımlaması görülmektedir⁶⁵ (Görsel 10). II. Abdülhamid ve II. Wilhelm ateş ederken, masum Ermeni vatandaşlarının ise korku ve endişe içinde tasvir edilmesi, izleyiciyi derinden etkilemeyi hedeflemektedir. Yaşlı adamın resmediliş biçimi, akıllara Edward Munch’un “Çığlık” (1893) tablosunu getirmektedir⁶⁶.

Görsel 10: Anonim, Ermeni avı, *Le Rire*, 26 Kasım 1898, (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 11.09.2021)

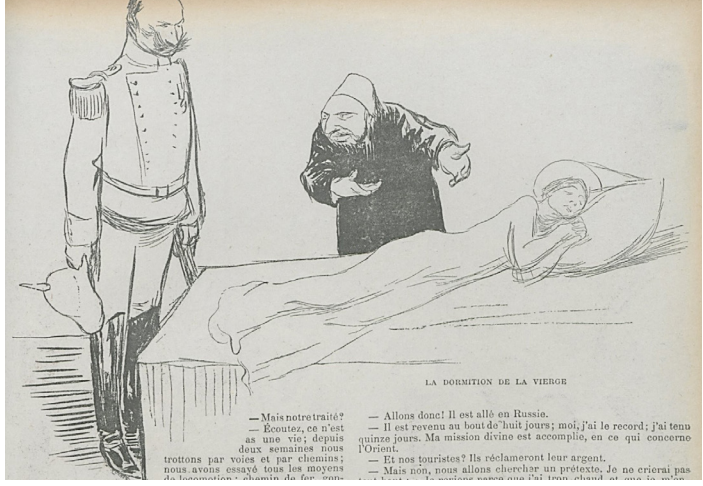
Le Rire'in 26 Kasım 1898 tarihli sayısındaki, siyah beyaz litografi tekniğindeki yedinci karikatürde, II. Wilhelm ve II. Abdülhamid sedir üzerinde uzanan bir kadını izlerken resmedilmiştir. II. Abdülhamid hafif öne eğilmiş biçimde, iki elini kadına doğru uzatmış ve II. Wilhelm'e bir şeyler anlatır gibidir. Protestan mezhebine mensup II. Wilhelm'in bu yolculuk sırasında gerçekleştirdiği eylemlerin başında, Kudüs'te arazisi Sultan Abdülaziz tarafından bağışlanan ve Alman sermayesi ile inşa edilen İsa-Kurtarıcı Kilisesi'ni (Erlöserkirche) resmi törenle açması gelmektedir. İmparator, bütün Hıristiyanların koruyucusu olduğu imajını göstermek adına Kudüs'te bulunan ve Osmanlı Devleti tarafından Almanlara hediye edilen Hz. Meryem'in İstirahatgâhı'nı (La Dormition de la Sainte Vierge) Katolik mezhebine bağışlamıştır. İmparator daha sonra Kudüs'ten ayrılarak Beyrut ve Şam'a bir seyahat gerçekleştirmiştir. Şam'da bulunan ve Müslümanlar için önemli bir yer olan Selahaddin Eyyubi Türbesi'ne altın kaplı bronzdan bir çelenk he-

65 *Le Rire*, No. 212, 14.

66 Edward Munch'un Çığlık tablosu için Bk. Hodge, 2011, 100-101; <https://www.nasjonalmuseet.no/en/stories/explore-the-collection/edvard-munch-and-the-scream-in-the-national-museum/>

Görsel 11:

Anonim, Bakirenin İstirahatgâhı, *Le Rire*, 26 Kasım 1898, (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 10.09.2021)

diye ederek dünyadaki 300 milyon Müslümanın dostu olduğunu ilan etmiştir. Dolayısıyla semavi dinlere yönelik mesajlar içeren Kudüs gezisi, kamuoyunda modern bir haclı seferi algısı yaratmıştır⁶⁷. Dergide karikatür dışında konuyla ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. Fakat karikatürde, sedir üzerinde uzanan kişinin Hz. Meryem figürü olduğu sonucuna ulaşmak zor değildir. *Le Rire*, karikatürdeki kadın figürü üzerinden, II. Abdülhamid'in Hz. Meryem'in İstirahatgâhı'nı II. Wilhelm'e hediye etmesini ön plana çıkarmaya çalışmıştır.

Le Rire'in 07 Ocak 1899 tarihli sayısında yer alan siyah beyaz litografi tekniğindeki karikatürde, II. Abdülhamid ile yabancı bir diplomat resmedilmiştir (Görsel 12). İkisinin yer aldığı karikatürde şu diyaloga yer verilmiştir. "Peki, sevgili sultanım, umarım bir süredir dünyanın her yerinden bazı arkadaşlar görmüşsünüzdür? Evet, ama bir Türk eksik"⁶⁸. Geleneksel kıyafetiyle görülen II. Abdülhamid'in burnu oldukça büyük olarak resmedilmiştir. Sultan'ın yanında, frak giymiş yaşlı bir Fransız diplomat görülmektedir. Ka-

Görsel 12: Anonim, II. Abdülhamid ve Fransız diplomat, *Le Rire*, 07 Ocak 1899, (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 11.09.2021)

67 Kış, 2017, 494, 500.

68 *Le Rire*, No. 218, 5.

Görsel 13: José Engel, Papa'nın silahları toplaması, *Le Rire*, 20 Mayıs 1899, (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 11.09.2021)

rikatür ile ilgili daha açıklayıcı bir metin olmadığı için, ne kast edildiğini anlamak güçtür. Fakat derginin, Osmanlı'nın 19. yüzyılın son yıllarındaki yoğun diplomatik müzakerelerini alay konusu ettiği düşünülebilir.

Le Rire'in 20 Mayıs 1899 tarihli sayısındaki, J. Engel⁶⁹ imzalı siyah beyaz litografik tekniğindeki karikatürde, Avrupa'nın önemli liderleri ile beraber II. Abdülhamid görülmektedir. Karikatürün solunda "barış" yazılı bir taht üzerinde oturan Papa XIII. Leo, elinde uzun bir çivi tutmaktadır. Avrupalı liderler ellerindeki silahları sırayla bu çiviye asarken karikatürize edilmiştir (Görsel 13). Liderler arasında kılıcını asmaya hazırlanan II. Abdülhamid de görülmektedir. Karikatürün alt yazısında ise, "Farklı ulusların askerleri silahlarını Papa XIII. Leo'nun çivisine astıyorlar" yazılıdır⁷⁰. Lahey Konferansı'na gönderme yapan karikatür ile Papa XIII. Leo barışın sağlayıcısı olarak gösterilmiş, devlet liderleri de hayata geçirmek zorunda kaldıkları bu antlaşma nedeniyle oyuncaklarını teslim eden yaramaz çocuklar gibi yansıtılmıştır.

Le Rire'in 20 Mayıs 1899 tarihli sayısında, karikatürist ve illüstratör B. Moloch'un⁷¹ 18 Mayıs 1899 yılında Hollanda'nın Lahey kentinde düzenlenen Genel Silah-

69 José Engel veya José Louis Engel-Garry, 13 Ağustos 1867'de Joinville-le-Pont'ta doğmuş ve 22 Aralık 1937'de Paris'te ölmüştür. Hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlı olan ressam, illüstratör ve karikatürist olan sanatçının *Le Rire* için karikatürler resmettiği bilinmektedir. Bk. https://www.wikibook.wiki/wiki/fr/Jos%C3%A9_Engel (Erişim: 11.04.2022)

70 *Le Rire*, No. 237, 5.

71 Asıl adı Alphonse Hector Colomb (1849-1909) olan B. Moloch, Fransız bir illüstratör ve karikatüristtir. 1870'ten başlayarak, *L'Assiette au Beurre*, *Le Rire*, *La Chronique Amusante* ve Paris'teki diğer mizahi haftalık gazete ve dergiler için karikatürler resmetmiştir. Steinlen ile birlikte *Le Chambard Socialiste*'nin ana illüstratörlüğünü yapan sanatçı, ayrıca yayıncı Pellerin'in

Görsel 14: B. Moloch, Genel silahsızlanma konferansı, *Le Rire*, 20 Mayıs 1899, (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 11.09.2021)

sızlanma Konferansı'na dair gerçekleştirmiş olduğu sulu boya tekniğindeki karikatürün renkli litografi reproduksiyonu yayınlanmıştır (Görsel 14). Karikatür, orijinalinde Parisli moda firması olan High Life Tailor için Moloch tarafından konferansa atf yapılarak reklam amacıyla üretilmiştir. 1899 Lahey Sözleşmesi, uluslararası devletlerin katılımıyla gerçekleştirilen savaş hukuku ile ilgili ilk laik düzenlemeyi kapsamaktadır. Dünyanın çeşitli ülkelerinin katılımıyla gerçekleşen konferansa Osmanlı Devleti de davet edilmiştir. Sol kısımda görülen II. Abdülhamid, gazete satıcısı Ermeni bir kadına bakarken resmedilmiştir. Kıyafetinden fakir biri olduğu anlaşılan kadın, II. Abdülhamid'e gazete satmaya çalışmaktadır. II. Abdülhamid ise gazetece satıcısı kadına karşı umursamaz bir tavır içindedir. Sultan'ın hemen yanında son dönemdeki yakınlıklarından dolayı Alman İmparatoru II. Wilhelm görülmektedir⁷². Ayrıca eserde, Avusturya İmparatoru Franz Joseph,

Images d'Épinal adlı eseri için de baskılar üretmiştir. Bk. https://www.lambiek.net/artists/m/moloch_b.htm (Erişim. 11.04.2022)

72 Arka planda yazılı olan "High Life Tailor" ibaresi, II. Wilhelm'in kolunun altındaki pakette de yazılıdır. High Life Tailor, dönemin Paris'teki önemli moda markalarından birisidir. Moloch'a karikatürün siparişi, dünyaca ünlü liderler High Life Tailor'dan alışveriş yapar vaziyette verilmiş olmalıdır.

Birleşik Krallık Kraliçesi Victoria, Amerika Birleşik Devletleri'nin Başkanı William McKinley, Fransa Cumhurbaşkanı Émile Loubet ve dünyanın çeşitli yerlerinden gelen liderler de görülmektedir. Festival havasında yansıtılan karikatür ile küresel çaptaki son durum alaycı bir dille ortaya konulmuştur⁷³.

Le Rire'in 08 Eylül 1900 tarihli sayısında yer alan karikatür, ilk olarak 1898 yılında Thomas Theodor Heine⁷⁴ imzasıyla Alman karikatür dergisi *Simplicissimus*'ta renkli litografi olarak yayınlanmıştır. Karikatür, *Le Rire*'de, Charles Lucien Léandre'in⁷⁵ siyah beyaz litografi teknikli reproduksiyonu olarak okuyucuya sunulmuştur. Karikatür, Osmanlı'nın son yıllarda azınlıklar konusunda yaşadığı sorunları gündeme getirmekte, II. Wilhelm ve bazı Avrupalı liderleri, II. Abdülhamid'in politikalarını destekler veya sessiz kalır biçimde göstermektedir. (Görsel 15). At üstündeki II. Abdülhamid, sağ elinde üzerinden kan damlayan kılıcını omzuna yaslamış, aynı elinde yaşlı bir erkek kafası tutarken, kafataslarından oluşturulmuş bir zafer takından geçmektedir. Sol eli görünmeyen II. Abdülhamid, sağ eliyle kılıç, kesik erkek başı ve atın yularını tutmaktadır. Kapının üzerinde "Ermeniler, Türkler, Bulgarlar, Dürziler; vesaire vesaire..." yazılıdır. Resmin altında ise "Kızıl Sultan'ın Jübilesinde: Zafer Korteji"

Görsel 15: Charles Lucien Léandre, Zafer korteji, *Le Rire*, 08 Eylül 1900, (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 12.09.2021)

73 Gülbudak, 2021, 397-398.

74 Thomas Theodor Heine, Alman ressam ve karikatür sanatçısıdır. Yahudi bir ailede yetişmesine rağmen, Heine sonradan Protestan dinini seçmiştir. 1884'ten 1889'a kadar Düsseldorf Sanat Akademisi'nde eğitim almış, ardından Münih'e yerleşmiştir. *Fliegende Blätter*, *Simplicissimus* ve *Die Jugend* dergileri için çalışan sanatçı, ayrıca tasarım ve tipografi ile ilgilenmiş ve yüzyılın başında birkaç poster tasarlamıştır. https://www.lambiek.net/artists/h/heine_thomas-theodor.htm (Erişim: 11.04.2022)

75 Charles Lucien Léandre (1862-1934), Fransız ressam, litografi ustası ve karikatürist olarak ön plana çıkmaktadır. Sanatçının uzun yıllar *Le Rire* için karikatürler resmettiği bilinmektedir. https://data.bnf.fr/en/12199984/charles_leandre/ (Erişim: 22.11.2021)

benzetmesi bulunmaktadır⁷⁶. Karikatürde ilginç olan durum, Sultan'ın Türkleri de katlettiği imajının yansıtılmasıdır⁷⁷. Genç yaşta tasvir edilen Sultan'ın görüntüsü ürkütücüdür. II. Abdülhamid bunca ölümden sorumlu tutulan kişi olarak, sanki yaptığı işten yorgun düşmüş vaziyettedir. Solda yer alan II. Wilhelm ve Avusturya İmparatoru Franz Joseph, Sultan'ı selamlar biçimde gösterilmiştir. Sağ kısımda ise Kraliçe Victoria, kucağında bir kuru kafa ile otururken tasvir edilmiştir. Arkada ellerini kavuşturmuş biçimde durumdan rahatsız görülen Frig şapkalı Marianne figürü ise Fransa'yı temsilen kullanılmıştır. Karikatürün aslında ilk olarak Almanya'da, sonra Fransa'da yayınlandığı düşünülecek olursa, II. Abdülhamid'in politikalarından Avrupa'da duyulan rahatsızlığın geniş çaplı olup yinelenildiği çıkarımı yapılabilir.

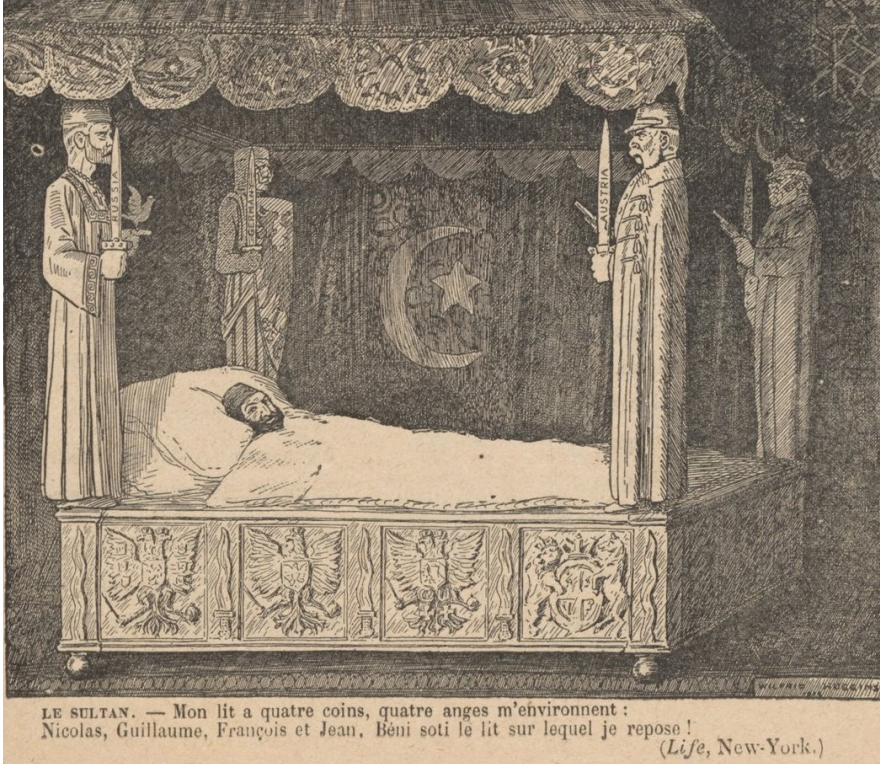
Le Rire'in 13 Şubat 1904 tarihli sayısında yer alan⁷⁸, siyah beyaz litografi tekniğindeki karikatürde, yatağında uzanan II. Abdülhamid görülmektedir (Görsel 16). Karikatürün alt yazısı ve sanatçı imzasından anlaşıldığı kadarıyla, çalışma daha önce *Life Magazine*'de Wilfrid Huggins⁷⁹ tarafından yayınlanmıştır. Sultan'ın yatağının seyirciye bakan kısmında ve dört köşesinde tasvir ve heykeller yer almaktadır. Dört heykelin kılıçları üzerinde kimliklerini belirtir şekilde devlet adları yazmaktadır. Heykellerin figüratif özelliklerinden, kılıç üzerinde yazan tanımlamadan ve altyazıdaki ifadelerden yola çıkarak, II. Abdülhamid'in başucundaki heykellerin Rus II. Nikolai ve Alman II. Wilhelm'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Sultan'ın ayakucunda ise Avusturya Kralı Franz Joseph ve Büyük Britanya Krallığı'nın kişileştirilmiş karakteri olan John Bull'a ait heykeller vardır. Franz Joseph ve John Bull'un elinde tabanca, II. Nicolai'nin elinde bir güvercin, II. Wilhelm'in elinde ise üzerinde kartal olan bir kalkan bulunmaktadır. Arka planda ay-yıldızın kullanıldığı yatağın ön kısmında da bu devletlere ait armalar yer almaktadır. Karikatürün altında II. Abdülhamid'in ağzından şu iki cümleye yer verilmiştir. “*Yatağımın dört köşesinde, dört melek etrafımı sardı, Nicolai, Wilhelm, Franz ve John. Uzandığım yatak kutsanmıştır*”. Karikatür ile Sultan'ın uzun saltanatı boyunca mücadele ettiği Avrupa'nın dört büyük gücü arasındaki gerilimler ve ittifaklar gözler önüne serilmektedir. II. Abdülhamid'in sözleri ise dört gücün arasındaki zor durumunu ironik bir dille okuyucuya sunmaktadır.

76 *Le Rire*, No. 305, 9.

77 Karikatür Necmettin Alkan'ın kitabında yayınlanmıştır. Fakat kitapta belirtilen tarihler yanlıştır. Alkan'ın belirttiğine göre karikatür *Le Rire*'in 15 Mart 1901 tarihli sayısında yayınlanmıştır. Ancak *Le Rire*'in böyle bir sayısı yoktur. Bk. Alkan, 2019, 38-39. Eldeki verilere göre karikatürün yayın tarihi 08 Eylül 1900'dür. Karikatürün yayınlandığı sayı için bk. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1173211r/f9.item> (Erişim: 30.10.2021)

78 Bu sayı II. Abdülhamid döneminde yasaklanmıştır. BOA'da bu konuyla ilgili bir arşiv belgesi bulunmaktadır. Paris'te basılan *Le Rire* risalesinin belirtilen nüshasının ülkeye sokulmaması ile ilgi belge için bk. BOA, MF. MKT. 766/45, H-19.12.1321-7 Mart 1904, (Belge özeti).

79 Hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Amerikalı sanatçının resim, gravür ve karikatür alanında çeşitli çalışmaları bulunmaktadır. Bk. <https://www.atticpaper.com/proddetail.php?prod=1907-life-magazine-cover-wilfrid-huggins> (Erişim: 20.04.2022)

Görsel 16: Charles Lucien Léandre, II. Abdülhamid yatağında, *Le Rire*, 13 Şubat 1904, (Bk. Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 15.05.1909)

Le Rire'in 17 Ekim 1908 tarihli sayısının kapağında, C. Léandre imzalı renkli litografi tekniğindeki karikatürde, bir faytonda görülen II. Abdülhamid yer almaktadır (Görsel 17). Sultan'ın hemen arkasında ise Almanya, Fransa, Avusturya ve Rusya'yı temsilen bazı karakterler vardır. Arka kısımda, sadece miğferinin ucu görülen Alman figürünün II. Wilhelm'i sembolize ettiği düşünülebilir. Elinde bir meşale taşıyan kişi Avusturya'yı temsil eden Franz Joseph olmalıdır. Fransa'yı temsilen resmedilen, Fransa'nın kişileştirilmiş hali olan Marianne ise zeytin dalı taşımaktadır. En arkada ise Çar II. Nicolai'yı temsilen kalpaklı bir Rus yer almaktadır. Karikatürde II. Abdülhamid oldukça yaşlı, bitkin ve korkutucu bir biçimde karikatürize edilmiştir. Sultan'ın belindeki kuşakta kama ve altı patlar gibi silahlar bulunmaktadır. Cepheden resmedilen Sultan, iki elini yana açmış biçimde, "ne yapabilirim" der gibidir. Resmin altında, "Sultan Abdülhamid, Jön Türk Devrim Komitesi Onursal Başkanı" yazmaktadır⁸⁰. 23 Temmuz 1908 yılında, II. Abdülhamid iktidarı Jön Türklerin baskısı sonucunda II. Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kalmış ve yet-

⁸⁰ Dergi 440 sayının ardından 07.02.1903'ten itibaren yeni seriye geçmiştir. *Le Rire*, Nouvelle Série 298, 1.

kilerinin çoğunu meclise devretmiştir⁸¹. Dolayısıyla bu karikatür ile hem Sultan'ın saltanat yılları, hem de büyük devletlerle olan ilişkisi sonucu tahttan el çekişi anlatılmak istenmiş olmalıdır.

Le Rire'in 17 Ekim 1908 tarihli sayısının kapağında yer alan, yine C. Léandre imzalı renkli litografi tekniğindeki karikatürde, V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkışı okuyucuya sunulmuştur (Görsel 18). Bir kaide üzerine yerleştirilen, uçları yukarı dönük olan hilal, bir taht görünümünü vermektedir. Hilalin kavisi içinde V. Mehmed oturur şekilde resmedilmiş, başı üzerine beş kollu sarı bir yıldız yerleştirilmiştir. II. Abdülhamid ise kardeşi V. Mehmed'in ağırlığı altında eziliyor gibidir ve sırtüstü yattığı kaide- de kan izleri vardır. II. Abdülhamid'in yerine geçen V. Mehmed, elinde kılıcıyla ve tüm ağırlığıyla cepheden betimlenmiştir. İki kardeşin, diğer bir deyişle peş peşe gelen iki padişahın, güçsüz, hatta zavallı olarak karikatürize edildiği söylenebilir. Karikatürün hemen altında, "Mehmed veya Büyük-Türk'ün yeni lideri" yazmaktadır. Karikatürün sağ üst tarafında ise "Mehmed, kardeşi Murad'ın yerine geçen kardeşi Abdülhamid'in yerine geçiyor." yazısı okunmaktadır. Ayrıca karikatürün sağ üst kısmında "Sırayla, kıskançlık yok; Mehmed avantajı alır: Aslında padişahlar ve çiviler, her zaman çivi çiviyi söker" yazmaktadır⁸².

31 Mart 1909 olaylarından sonra meclisin aldığı karar neticesinde, 27 Nisan 1909'da II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi kararlaştırılmış ve yerine kardeşi V. Mehmed seçilmiştir⁸³. Karikatür, bu kardeşler arası yetki devrini bambaşka bir boyutta vermiş ve sanki II. Abdülhamid öldürülerek V. Mehmed başa geçmiş gibi göstermiştir. II. Ab-

Görsel 17: Charles Lucien Léandre, Jön Türkler devrimci komitesi onursal başkanı II. Abdülhamid, *Le Rire*, 17 Ekim 1908, (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 12.09.2021)

81 Engin, 2017, 75.

82 *Le Rire*, Nouvelle Série 328, 1.

83 Engin, 2017, 76.

Görsel 18: Charles Lucien Léandre, V. Mehmed'in tahta çıkışı, *Le Rire*, 15 Mayıs 1909, (Bk. Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 15.05.1909)

dülhamid, tahttan indirildikten sonra İstanbul'da kalmak istese de yeni yönetim onu Selanik'e göndermiş ve Sultan orada, Alatini Köşkü'nde göz hapsinde tutulmuştur. Balkan savaşları öncesinde buradan Beylerbeyi Sarayı'na nakledilmiş, 10 Şubat 1918'de Beylerbeyi Sarayı'nda vefat etmiş ve V. Mehmed'in iradesiyle Divanyolu'ndaki II. Mahmud Türbesi'ne defnedilmiştir⁸⁴. Karikatür, kardeşler arasındaki taht kavgalarını ve bir dönem kullanılan "kardeş katli" ve "kafes usulü" gibi uygulamaları, çarpıtarak okuyucuya sarsıcı biçimde vermek istemiş olabilir.

Değerlendirme ve Karşılaştırma

Le Rire'de yayımlanan II. Abdülhamid konulu 18 karikatür incelendiğinde, konu ve resim teknikleri bakımından çeşitlilik söz konusudur. II. Abdülhamid bir karikatürde yanında bir iskeletle (Görsel 3), bir karikatürde yatağında tek başına (Görsel 16), diğer karikatürlerde ise bir veya daha fazla figürle birlikte resmedilmiştir. Sultan, *Le Rire*'deki karikatürlerde genellikle yabancı liderler arasında yer almaktadır. Bu liderlerin temsil

84 Küçük, 1988, 223.

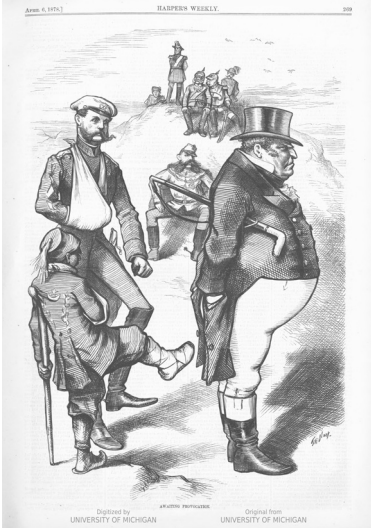
ettiği ülkeler arasında ilk sırada Almanya, Avusturya, Rusya, Fransa, İngiltere ve Amerika gelmektedir. II. Wilhelm, on dört karikatürle, II. Abdülhamid karikatürlerinde en sık karşılaşılan Avrupalı liderdir (Görsel 2, 4-11, 13-17).

Rusya'yı temsilen çeşitli sembol ve karakterlerin kullanıldığı yedi karikatür belirlenmiştir (Görsel 1-3, 13, 14, 16, 17). Rusya bazı karikatürlerde II. Nicolai, bazılarında kaba sakallı iri bir adam, bir karikatürde ise ayı ile sembolize edilmiştir. Fransa'yı temsil eden, Frig başlığından tanınan Marianne dört karikatürde görülür (Görsel 1, 2, 15, 17). İngiltere, Kraliçe Victoria ya da John Bull ile temsil edilmiştir (1, 13-16). Beş karikatürün üçünde Kraliçe, ikisinde John Bull figürü ayırt edilebilmektedir. Altı karikatürde Avusturya Kralı Franz Joseph farklı sakal ve imajıyla kendini belli etmektedir (Görsel 1, 13-17). Amerika'yı temsilen iki karikatürde Sam Amca, bir karikatürde Başkan William McKinley yer almıştır (Görsel 1, 2, 14). İki karikatürde ise Papa XIII. Leo figürü karikatürize edilmiştir (Görsel 2, 13).

Le Rire'deki II. Abdülhamid konulu karikatürler teknik açıdan değerlendirildiğinde; yedisinde renkli (Görsel 1, 3, 6, 10, 14, 17, 18); on birinde ise siyah beyaz litografi tekniğinin kullanıldığı anlaşılmaktadır (Görsel 2, 4, 5, 7-9, 11-13, 15, 16). Karikatürlerden beşinin reproduksiyon olduğu, gazete ya da dergilerde yayınlanmış eserlerden üretildiği belirlenmiştir (Görsel 1, 4, 14-16). Bu beş reproduksiyondan ikisi orijinalinde renkli litografiyen, reproduksiyonu da bu şekilde yapılmış (Görsel 1, 14); ikisi, orijinalinde olduğu gibi siyah beyaz litografi tekniğiyle yeniden yapılmış (Görsel 4); birisi ise renkli litografiden siyah beyaz litografiye dönüştürülmüştür (Görsel 15).

Karikatürlerde altı sanatçı ismiyle karşılaşılmıştır. Bunlar Garnier SC, Fernand Fau, Jean Veber, Alphonse Hector Colomb (B. Moloch), José Engel ve Charles Lucien Léandre'dır. Bu sanatçılardan beşi eserlerini dergi için üretmiştir. B. Moloch'un ismi ise dergide reproduksiyonunun kullanılmasından dolayı yer almıştır. Özellikle Jean Veber ve Charles Lucien Léandre'nın renkli litografi teknikli karikatürleri üslup ve renk kullanımı açısından özgün ve kaliteli çalışmalardır. *Le Rire* için II. Abdülhamid konulu karikatürler yapan sanatçılar içerisinde birden fazla eser yaparak ön plana çıkan kişi, biri reproduksiyon olmak üzere üç karikatür resmetmiş olan Charles Lucien Léandre'dır (Görsel 15-17).

Bu çalışmada yer alan on sekiz karikatürden on ikisinde II. Abdülhamid ön planda resmedilirken, diğer altı karikatürde topluluk içerisinde gösterilmiştir. Karikatürlerde II. Abdülhamid'in fiziksel özelliklerinde çeşitli abartılar söz konusudur. En çok dikkat çeken abartı Sultan'ın boyu, burnu, bıyığı ya da sakalıyla ilgilidir. II. Abdülhamid, bazı karikatürlerde küçük bir çocuk kadar kısa boylu, uzun burunlu olarak resmedilmiştir. 1896 yılından itibaren *Le Rire*'de yayınlanan II. Abdülhamid karikatürlerinin beşinde, Sultan bıyıklı ve genç bir şekilde karikatürize edilmiştir (Görsel 1-3, 13, 15). *Harper's Weekly News*'in 6 Nisan 1878 tarihli sayısında II. Abdülhamid, aciz görümlü bir çocuk gibi karikatürize edilmiştir. 93 Harbi nedeniyle zor günler geçiren II. Abdülhamid, bir elinde bastonu, kolu ve bacağı sargılı biçimdedir (Görsel 19). *Le Petit Journal*'ın 9 Mayıs 1897 tarihli sayısındaki Osmanlı-Yunan Harbi karikatüründe, Yunan Kralı I. Yorgi ile II. Abdülhamid, kılıçlarını çekmiş ve birbirinin boğazına sarılmıştır. Karikatürde, I.

◀
Görsel 19:
Harper's Weekly
News, 6 Nisan
1878.

▶
Görsel 20:
Le Petit Journal,
09 Mayıs 1897

Yorgi ve II. Abdülhamid iki yaramaz çocuk gibi okuyucuya sunulmuştur (Görsel 20). *Puck*'un 26 Mayıs 1909 tarihli sayısında (Görsel 21) yine ufak bir çocuk gibi görünen II. Abdülhamid, o dönem gündemde olan James Hazen Hyde ve Cipriano Castro ile ele ele biçimde, karikatürize edilmiş bir dünya üzerinde resmedilmiştir. Ortadaki James Hazen Hyde (1876-1959), adı yolsuzluklarla anılan Amerikalı bir milyarderdur. Hyde'in elinden tuttuğu diğer kişi ise 1899-1908 arasında Venezuela'nın lideri olan Cipriano Castro'dur (1858-1924). Üç kişi de aynı anda dünyadan uzay boşluğuna adım atar biçimdedir⁸⁵. Dergi, yakın dönemde iktidarı bırakmak zorunda kalan iki lideri ve Fransa'ya sürgüne yollanan Hyde'ı bir arada göstererek kaybettikleri eski güçlerine gönderme yapmaktadır. Görüldüğü üzere II. Abdülhamid'in karikatürlerde aciz bir çocuk gibi sunulması Avrupa ve Amerika'da yaygın bir temadır.

Görsel 21: *Puck*, 26 Mayıs 1909

Le Rire'deki karikatürlerden birinde Sultan köpek şeklinde tasvir edilmiştir (Görsel 8). II. Abdülhamid'in karikatürlerde fesli hayvan formunda tasvir edilmesi ol-

85 Ayrıca *Der Floh Dergisi*'nin 22 Eylül 1878, *Kikeriki Dergisi*'nin 7 Ağustos 1879 ve *Die Bombe Dergisi*'nin 25 Haziran 1880, 5 Eylül 1880 tarihli sayılarında da benzer biçimde Sultan'ı bir çocuk gibi gösteren karikatürler bulunmaktadır.

dukça sık karşılaşılan bir durumdur. Özellikle Sultan'ın hindi olarak resmedildiği sayısız karikatür bulunmaktadır. *Harper's Weekly News*'in 8 Aralık 1877 tarihli sayısında, II. Abdülhamid kaçan bir hindi⁸⁶ (Görsel 23) olarak gösterilmiştir. 93 Harbi'ne atıfta bulunan çalışmada, bir yemek masasında oturan yabancı devlet liderleri, hindi şeklindeki II. Abdülhamid'i kovalamaktadır. Karikatür, Osmanlı'nın içinde bulunduğu zor durum ve masadaki müttefiklerin imparatorluğu nasıl paylaşacaklarına dair mesajlar içermektedir. *Punch*'in 28 Nisan 1909 tarihli sayısında ise, Sultan bir bukailemun (Görsel 22) şeklinde tasvir edilmiştir. Uzun süreli iktidarı boyunca II. Abdülhamid'in çok sayıda reform yaptığı bilinmektedir. Fakat gazete, Sultan'ın özgürlük ve adalet alanında gerçekleştirdiği reformların Avrupa'yı kopyalamaya çalışmaktan ibaret olduğunu, bu taklide dayalı kamuffajın onu daha fazla koruyamayacağını ima etmektedir.

Fiziksel özellikleri dışında II. Abdülhamid karikatürlerde yaşam tarzı nedeniyle de eleştirilmiş veya alay konusu edilmiştir. Örneğin Avrupa'nın belleğine yerleşmiş olan harem algısı ve Sultan'ın şehvet düşkün bir karakter olarak görülmesi, kendini bazı karikatürlerde hissettirmektedir (Görsel 4, 6). Konunun çok sayıda gazete ve dergide sıklıkla ele alındığını söylemek yanlış olmayacaktır. *Kikeriki*'nin 2 Ağustos 1908 tarihli sayısındaki karikatür (Görsel 25) bu örneklerden biridir. Karikatürde, iktidarının son dönemine istinaden Sultan'ın pek çok alanda güçsüzeleştiği izlenimi verilmiştir. Sözde haremdeki cariyeler artık kendileriyle ilgilenmeleri için

▲ Görsel 22: *Punch*, 28 Nisan 1909

▼ Görsel 23: *Harper's Weekly News*, 8 Aralık 1877

⁸⁶ Karikatürün yapıldığı dönem II. Abdülhamid'in saltanat yıllarıdır. Fakat gazetede ki karikatürler incelendiğinde, aslında V. Murad'ın fotoğraflarından yola çıkılarak hazırlanan karikatürlerin II. Abdülhamid gibi okuyucuya sunulduğu anlaşılmaktadır. Gazete bu konuda büyük bir hata yapmıştır. Yapılan araştırmada sadece bir karikatürde değil, birkaç karikatürde bu hata tespit edilmiştir. Bk. *Harper's Weekly News*, 8 Aralık 1877.

Görsel 24: Kladderadatsch, 10 Aralık 1905

Görsel 25: Kikeriki, 2 Ağustos 1908

Jön Türkleri işaret etmektedir. *Kladderadatsch*'ın 10 Aralık 1905 tarihli (Görsel 24) sayısında ise karikatürün solunda görülen II. Abdülhamid, haremde çirkin bir şekilde tasvir edilen çıplak kadınları dikizlerken resmedilmiştir⁸⁷.

II. Abdülhamid'e atfedilen ve karikatürlerde oldukça sık karşılaşılan karakteristik özelliklerden bir diğeri sözde acımasızlığıdır. II. Abdülhamid'in kan döken ve insanları gözünü kırpmadan öldürebilecek kadar cani, gaddar ve kana susamış bir şekilde gösteren çok sayıda karikatür vardır. *Le Rire*'deki dört karikatür, Sultan'ın sözde acımasızlığını yansıtan örneklerdir (Görsel 3, 7, 10, 15). Bu dört karikatürde Sultan, özellikle Ermenilere acımasızca davranan bir cani gibi, hatta onları bizzat kendi elleriyle öldürür biçimde sunulmaktadır. *Punch*'ın 18 Ocak 1896 tarihli

sayısında yer alan karikatürde (Görsel 26), bir sütunun önünde elindeki kılıcıyla görülen Sultan, Ermenilere karşı acımasızca planlar yapıyormuş gibi tasvir edilmiştir. *Le Grelot*'nun 28 Şubat 1897 sayısında yer alan karikatürde, planlarını devreye sokan II. Abdülhamid Yunanlılara ve Ermenilere acımasızca davranan bir lider konumundadır (Görsel 27). Çevresine aldırış etmeyen II. Abdülhamid, üzerine çıktığı Ermeni ve Yunan figürlerinin kafalarını yere doğru bastırmaktadır. *L'Assiette Au Beurre*'ün 31 Ekim 1903 tarihli (Görsel 28) sayısında ise, seyirciye karşı tebessüm eder bir halde göz kırpan Sultan'ın, otuz yıllık iktidarında birçok cinayete imza attığına dair bir not düşünülmüştür⁸⁸.

87 Bu konuda ele alınmış çok sayıda karikatür arasında *Kikeriki*'nin 7 Ağustos 1879, *Der wahre Jacob*'un 18 Ağustos 1908, *Der Floh* 14 Nisan 1898 ve 19 Nisan 1903 tarihli sayılarındaki çalışmaları da sunmak mümkündür.

88 Ayrıca *Puck Dergisi*'nin 10 Ocak 1895 ve *Floh Dergisi*'nin 08 Eylül 1895 tarihli sayılarında, *Le Rire*'de yer alan çalışmalarla paralel biçimde II. Abdülhamid'in Ermenilere acımasızca davrandığını aktaran karikatürler yer almaktadır.

Görsel 26: *Punch*, 18 Ocak 1896

Görsel 27: *Le Grelot*,
28 Şubat 1897

Görsel 28: *L'Assiette au Beurre*,
31 Ekim 1903

Sonuç

Le Rire'in okuyucu kitlesi üzerinden inşa etmeye çalıştığı Doğu algısı, dönemin en önemli liderlerinden biri olan II. Abdülhamid karikatürlerindeki olumsuz tavırla net olarak anlaşılmaktadır. Sultan'ı üzerinde siyah üniforması ya da tören kıyafetleriyle gösteren karikatürlerdeki fes, hilal, bıyık, sakal gibi imgeler, II. Abdülhamid'i okuyucunun belleğine Doğulu Müslüman lider olarak yerleştirme gayretinin göstergeleridir. *Le Rire*'deki II. Abdülhamid konulu karikatürlerde Sultan'ın acizliği, zayıflığı, acımasızlığı ve şehvet düşkünü bir kişilik olarak sunulması, Batılı diğer dergi ve gazetelerdeki karikatürlerle paralellik göstermektedir. Ayrıca dış politikadaki tutumu da *Le Rire*'de şiddetli biçimde eleştirilmektedir. Sultanın acizliği ve zayıflığı konusu, Osmanlı hakkında Batı'da son yıllarda yerleşmiş olan hasta adam algısının bir uzantısıdır. Küçük bir çocuk gibi resmedilmesi ve son iki karikatürde oldukça yaşlı ve bitkin, hatta kardeşi tarafından öldürülmüş gibi lanse edilmesi, bu algının bir neticesidir.

Le Rire'deki II. Abdülhamid'i gösteren karikatürlerin bir bölümü, yayımlandıkları tarihten yaklaşık yirmi ila yirmi beş sene öncesine ait fotoğraf, gravür, vb. Sultan'ı gösteren çalışmalardan esinlenerek resmedilmiştir. Karikatürlerin yapıldığı yıllarda II. Abdülhamid'in 60 yaşlarında olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, karikatürlerin Sultan'ın gençlik yıllarında Avrupa kamuoyuna servis edilen fotoğraf ya da bu fotoğraflardan üretilen çalışmalardan örnek alınarak oluşturulduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu karikatürler, en azından *Le Rire*'in, II. Abdülhamid'i tasvir etmek için gerekli malzemeye sahip olmadığını ortaya koymaktadır.

Ermeni meselesi, Balkan ve Girit olayları gibi hassas konularda Avrupa ve Amerika'nın Osmanlı'ya karşı olumsuz bakış açısını gösteren çok sayıda karikatürde olduğu gibi *Le Rire*'in de benzer biçimde Ermeni meselesine odaklandığı görülmektedir. Gün-

müzde Ermeni meselesinin Avrupa'daki en büyük savunucusu olan ve her platformda Türkiye'yi suçlayan Fransa için kendi çıkarlarını gözetmek ve dış politikada bundan istifade etmek yegâne amaçtır. Bu bağlamda yabancı basın organları vasıtasıyla, II. Abdülhamid üzerinden Doğu'yu, dolayısıyla Müslümanları barbar, cani ve şehvet düşkünü olarak göstererek küçük düşürmek bir diğer yöntemdir. *Le Rire* gibi halka kolaylıkla ulaşan dergi ve gazeteler, özellikle Fransız kamuoyunun da onayını almak ve halkı yönlendirmek için neredeyse bir yüzyıl boyunca bu konuları özenle kullanmıştır.

19. ve 20. yüzyılın karikatür anlayışında sert eleştiriler ve biçim bozmalar olsa da *Le Rire*'de yayınlanan II. Abdülhamid karikatürlerinde verilmek istenen ana düşünce, bu genel ilkeden uzaklaşmaktadır. Geniş kitlelere yayılan bu karikatürler vasıtasıyla, II. Abdülhamid zayıf, katil, şehvet düşkünü ve Almanya'nın güdümünde olan birisi şeklinde sunulmaktadır. Dolayısıyla oryantalist düşünce, II. Abdülhamid üzerinden Doğu'yu, yani Osmanlı'yı bu imaj içerisinde sunmayı tercih etmiştir. Edward Said'in⁸⁹ de belirttiği gibi Batı'nın yüzyıllar boyunca işlediği Doğu'yu ötekileştirme ve istediği biçimde yansıtma geleneği, karikatür dergileri eliyle sistematik biçimde sürdürülmüştür. Tabii bu acımasızca eleştirme ve sunma gayretini, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinin devlet çıkarlarına dönük algı operasyonlarının bir parçası olarak görmek gereklidir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin son yıllarında hız kazanan Osmanlı'yı tamamen düşmanlaştırma politikası, Avrupa'da neredeyse tüm büyük devletlerin tercih ettiği bir uğraş haline gelmiştir. Böylece medeniyet yoksunu, şehvet düşkünü vahşi Doğu, işgal edileceği vakit tüm kamuoyunda haklı gerekçeleri oluşturulmuş olacaktı. Dolayısıyla Avrupa'da önemli bir dergi olan *Le Rire*'deki karikatürlerin, istenilen amaca ulaşmak için bir araç olarak kullanıldığı sonucuna varmak mümkündür.

89 Said, 1998.

KAYNAKÇA

- Açık, E. H. (2008). *Geçmişten Günümüze Türkiye-Fransa İlişkileri*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Alkan, N. (2016). *Karikatürlerle Oryantalizm Avrupa'nın Türk ve Türkiye Algısı*, İstanbul: Selis Kitaplar.
- Alkan, N. (2019). *Karikatürlerle Sultan II. Abdülhamid*, İstanbul: Kronik Kitap.
- Bayram, Y. (2017). Türk-Rus İlişkilerini Politik Karikatürler Üzerinden Okumak: Uçak Krizi
- Örnek Olayı, VII. *Uluslararası Karadeniz Sempozyumu Türk-Rus İlişkileri*, (Ed. Abbas Karaağaçlı, Betül Karagöz Yerdelen), 410-422, Giresun: KARASAM.
- Bell, J. (2009). *Sanatın Yeni Tarihi*, (U. C. Ünlü, N. İleri ve R. Gürtuna, Çev.), İstanbul: Ntv Yayınları.
- Brennan, S. E. (1985). Caricature Generator: The Dynamic Exaggeration of Faces by Computer, *Leonardo*, (XVIII/III), 170-178.
- Brunner, F. (2001). *Gravürün El Kitabı*, (F. Yaman, Çev.), İstanbul: Yeni Basım Matbaacılık.
- Burke, P. (2003). *Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları*, (Z. Yelçe, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Cevdet, K. (1988). Abdülhamid II, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (I), 216-224.
- Cheyne, J. A. Meschino, L. ve Smilek, D., (2009). Caricature and Contrast in the Upper Palaeolithic: Morphometric Evidence From Cave Art, *Perception*, (XXXVIII), 100-108.
- Cumming, R. (2008). *Sanat-Görsel Rehberler*, (A. Işın Önel, A. Çetinkaya, Çev.), İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Dictionnaire de L'artisanat et Des Métiers*, (2012). Paris: Cherche-Midi.
- Eldem, E. (2015). Görüntülerin Gücü – Fotoğrafın Osmanlı İmparatorluğu'nda Yayılması ve Etkisi, 1870-1924, *Camera Ottomana: Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite 1840-1914*, (Ed. Zeynep Çelik, Edhem Eldem), 106-153, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Engin, V. (2017). *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, Erhan Afyoncu (Ed.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

- Exposition Rétrospective des Oeuvres de Jean Veber*, (1930). Paris.
- Gascoigne, B. (1986), *How to Identify Prints*, New York: Thames and Hudson Inc.
- Gombrich, E. H. (2007). *Sanatın Öyküsü*. (E. Erduran, Ö. Erduran, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gülbudak, Ö. (2021). *L'Illustration Journal Universel ve Le Monde Illustre Örneğiyle Fransız Basınında Osmanlı Dünyası (1876-1909)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Hodge, S. (2011). *Gerçekten Bilmeniz Gereken 50 Sanat Fikri*, (E. Gözgülü, Çev.), İstanbul: Domingo, Bkz Yayıncılık.
- Hoff, M. C. ve Can, B. (2019). Tuvalette Mizah, *Aktüel Arkeoloji*, (LXVII), 4-7.
- Honour, H. ve Fleming, J. (2016). *Dünya Sanat Tarihi*. (Hakan Abacı, Çev.) İstanbul: Alfa Basım Dağıtım.
- Ivins, W. M. (1953). *Prints and Visual Communication*, Cambridge: Harvard University Press.
- İnalçık, H. (2004). Siyaset, Ticaret, Kültür Etkileşimi, *Osmanlı Uygarlığı* (II). (Ed. Halil İnalçık, Günsel Renda), 1049-1089, Ankara: Başak Matbaacılık.
- Lano, P. (2010). *Après l'amour; Avec 100 Dessins de Fernand Fau: Gravure de Rougeron et Vignerot*, Charleston: Nabu Press.
- Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı Tarihi* (VIII). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kaya, M. ve Acarlı, M. (2018). Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar Türkiye'de Karikatürün Tarihsel Gelişimi, *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, (II/II), 127-133.
- Kış, S. (2017), Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Haçlı Rüyası ve 1898 Kudüs Seyahati, *SUTAD*, (XXXXII), 487-506.
- Köksal, A. (2018). 1897 Türk-Yunan Harbi'nde Trabzon Redif Taburları, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (XXIV), 235-268.
- Küçük, C. (1988). Abdülhamid II, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (I), 216-224.
- Lynch, B. (1926). *A History of Caricature*, London: Faber and Gwyer.
- Ortaylı, İ. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfusu*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Ölmez, A. (2009). 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Epir Cephesinin Savaşın Sonucuna Etkileri, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, (I), 81-88.
- Raby, J. (1982). A Sultan of Paradox: Mehmed the Conqueror as a Patron of the Arts, *Oxford Art Journal*, (V/I) 3-8.
- Said, E. W. (1998). *Oryantalizm (Doğubilim)- Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, (N. Üzel, Çev.), İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Simoën, J. C. (1981). *Le Rire. La Belle Époque dans Toute sa Vérité*, Paris: L. Raffont.
- Sönmez, N. ve Ağırbaş, S. (2012). *Ege Üniversitesi Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi*, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Sözen, M. ve Tanyeli (2011). *U. Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Şahin, Z. B. (2019). Karikatür ve İfade Özgürlüğü, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, (X/XVII), 2208-2244.
- Şakir, Z. (2010). *Sultan Abdülhamid*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Şimşirgil, A. (2019). *Kayı X II. Abdülhamid Han*, Zeynep Bektaş (Ed.), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Topuz, H. (1997). Karikatür. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* (II), İstanbul, 955-957.
- Wigan, M. (2009). *Görsel İllüstrasyon Sözlüğü*, (M. E. Uslu, Çev.), İstanbul: Literatür Yayınları.
- Winslow, A. (2017). Caricature and Cartoon, 27 Ekim 2021, *Encyclopedia Britannica*.
- Wright, G. (1904). *The Art of Caricature*, Dallas: The Baker & Tyler Co.

Gazete, Dergi, Arşiv ve İnternet Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezâreti, Mektubi Kalemi (MF. MKT). 766/45 (19 Zihicce 1321 / 7 Mart 1904), (Belge özeti)

Harper's Weekly News.

Kikeriki.

Kladderadatsch.

L'Assiette au Beurre.

L'Illustration Journal Universel.

Le Grelot.

Le Monde Illustré.

Le Petit Journal.

Le Rire.

Le Rire, Nouvelle Série.

Puck.

Punch.

<https://www.atticpaper.com/proddetail.php?prod=1907-life-magazine-cover-wilfrid-huggins> (Erişim: 20.04.2022)

<https://www.britannica.com/art/caricature-and-cartoon> (Erişim: 27 Ekim 2021)

https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_Pp-3-17 (Erişim: 14.04.2022)

https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1859-0806-307 (Erişim: 15.04.2022)

https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1886-0609-40 (Erişim: 14.04.2022)

<https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb34432899t> (Erişim: 18.10.2021)

https://data.bnf.fr/en/12199984/charles_leandre/ (Erişim: 22 Ekim 2021)

https://data.bnf.fr/fr/10229182/jean_veber/ (Erişim: 20.10.2021)

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/cb34432899t/date> (Erişim: 15.09.2021)

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1173211r/f9.item> (Erişim: 30.10.2021)

<https://kulturenvanteri.com/yer/kaiser-wilhelm-kosku/#16/40.783253/29.615706>,
(Erişim: 11.04.2022)

https://www.lambiek.net/artists/m/moloch_b.htm (Erişim: 11.04.2022)

https://www.lambiek.net/artists/h/heine_thomas-theodor.htm (Erişim: 11.04.2022)

<https://www.nasjionalmuseet.no/en/stories/explore-the-collection/edvard-munch-and-the-scream-in-the-national-museum/> (Erişim: 22 Ekim 2021)

<https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/gentile-bellini-the-sultan-mehmet-ii>
(Erişim: 15.04.2022)

https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/caricature_1#:~:text=noun-,noun,cruel%20caricature%20of%20the%20president (Erişim: 18 Ekim 2021)

<https://sozluk.gov.tr/> (Erişim: 18 Ekim 2021)

<https://www.ub.uni-heidelberg.de/helios/fachinfo/www/kunst/digilit/rire.html>(Erişim: 21.10.2021)

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi | *Ege University, Faculty of Letters*
Sanat Tarihi Dergisi | ***Journal of Art History***
ISSN 1300-5707 | e-ISSN 2636-8064
Cilt: 31, Sayı: 1, Nisan 2022 | *Volume: 31, Issue: 1, April 2022*

Sahibi (Owner): Ege Üniv. Edebiyat Fak. adına Dekan (On behalf of Ege Univ. Faculty of Letters, Dean): Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ ♦ Yazı İşleri Müdürü (Managing Director): Doç. Dr. Hasan UÇAR ♦ Editörler (Editors): Dr. Ender ÖZBAY, Prof. Dr. Semra DAŞCI ♦ Yayın Kurulu (Editorial Board): Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY, Doç. Dr. Lale DOĞER, Doç. Dr. Sevinç GÖK İPEKÇİOĞLU ♦ İngilizce Editörü (English Language Editor): Dr. Öğr. Üyesi Elvan KARAMAN MEZ ♦ Sekreteryaya - Grafik Tasarım/Mizampaj - Teknik İşler - Strateji - Süreç Yönetimi (Secretariat - Graphic Design/page layout - Technical works - Strategy - process management): Ender ÖZBAY

[İnternet Sayfası \(Açık Erisim\)](#) | [İnternet Page \(Open Access\)](#)

DergiPark
AKADEMİK
<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.

